

SILVI PALM, TERJE LILLMAA, NELE REIMANN, AARE HÖRN

TÜÜRAAMAT OPPAJALÕ

SETO AABITSA MANO

SA SETO INSTITUUT

Juhendmaterjali koostamist toetasid Eesti-Läti piiriülese koostöö programm 2007-2013
ning Setumaa Kultuuriprogramm 2010-2013.

Linking Estonia and Latvia
Part-financed by the European Regional Development Fund

European Union

RAHVAKULTUURI
K E S K U S

ALOSTUSÕS

Seto aabitsa om lugõja hõste vasta võtnuq ja umakultuuri oppajalõ om aabitsast saanu hää abimiis. A ku seto aabits valmis saie, oll' juttu kah tuust, et oppajalõ olõsi viil vaia säänest väikut metoodikaraamatukõist aabitsa mano. Metoodikaraamatuhe saa panda õgasugumaidsi ülesandit ja nõvvuandit, mis tegeväq oppaja tüüd lihtsambas.

Kokko tulnuq tüürühmä liikmõq Terje Lillmaa, Silvi Palm, Nele Reimann ja Aarõ Hõrn aroti kõgõpäält läbi tähtsambäq põhimõttõq, millest tulnuq taa tüü man kõgõpäält kinni pitäq. Ütehkuuh saie läbi kaetus sugulasrahvide aabitsaq, mis olliq abis joba varramba seto aabitsa tegemise man. Hääs abimehes oll' taa oppajaraamatu man Anne Uuseni „Kukeaabitsa õpetajaraamat.“

Mäntsit nõvvuandit ni põhimõttit pidänu kimmähe meeleh pidämä?

Ülesandide man tulõ üles löüdä köüdüssit mi täämbädse aoga, et latsõq parembahe üteh tulnuq ja saanuq kah vanast elost arvu. Mõtõlusõkotus om tuu kah, kuimuudu kattõ hoobis esiqmuudu aigu umavaihhõl kokko köütä.

Kergembält tulõ iks minnä rassõmbide ülesandidõ mano. Ülesandõq ja luuq mano lugõmises piät iks olõma latsilõ jõvvukohatsõq.

Tulõ kimmähe kaiaq ütehkuuh aabidsapilte. Ni perrä mõtõlda, midä om egä pildi pääl säänest (tegemiseq, kombõq), midä latsi täämbädse ilmapildiga saanu kokko köütä ja kuimuudu saa pilte abiga aabitsatunni parembas tetäq. Aabidsatekste ja pilte saa täämbädsel aol arvudi abiga kah saina pääle suurõnda – tuu suur pilt om sis ummamuudu opimaterjaali iist kah.

Ütte või köütä vahtsõ ao ja vana ao mängõ – pääle saa alosta latsõlõ joba tutvambast. Aabidsaoppusõ man tulnu tuud kah kaiaq, et oppaja inne esiq es kõnõlnu, selle et niimuudu jääs latsi hindä osavõtt vähätses ja nimäq ei opiq suurt midägi mano.

Om tiidä, et täämbädse ao latsõq umma vanna kiilt vähä mõistvaq ja keeleülesandit om tuuperäst kah oppajaraamatuh. A egä oppaja löüd iks esiq nuuq tüüvõttõq, mille abiga saa latsilõ vahtsit sõnno selges opata (näütises ristsõnaq, sõnnokett, ahellaulu tegemine).

Tüüraamatuhe om kirja pantuq kirändüst ja tõisi abimaterjaalõ, midä oppaja saa tarvita. A egä oppaja saa oppusõ aigu tetäq hindä jaost nimekirä tuu kotsilõ, mändsit abimaterjaalõ saanuq tarvita. Pääle raamatide om kah vällä antuq audio-

ni videomaterjaalõ; tulnuq otsi säändsit laulõ, mis sobisõ mändsegi teema mano ja mano panda tuud tiidüst kah, kost kottalt ütte vai tõist kirostust kätte saa.

Oppajaraamatu põhijaoh om õga aabitsatähe leheküle mano mitmõsugumaidsi nõvvuandit ja ülesandit. Om vällä tuudu pääteema ja alateemaq, mille perrä saanuq pikembält kõnõlda ja ütehkuuh arot. Aabitsaoppusõ man om kimmähe vaia latsilõ kah vanno eloväärtüisi vallalõ kõnõlda, tähtsä om väärtüsekasvatus – õga leheküle man om üts väärtüsekasvatusõ põhimõtõ viil erälde vällä tuudu.

Oppajaraamatu peräotsah om oppusõ põnõvambas tegemises ristsõnaq ja valik sändsist vähämb tiidä laulõst, midä saanu kah latsiga laulda. Mano om pantuq viil opikava I kooliastmõlõ. Soovituslik kirändüs tulõ kõgõ lõpus.

Tegijil tekkü tüürühmä arotüisi aigu viil hulga mõttit, mis oppajaraamatuhe olõ-õi kirja saanuq. Loodami tuudki, et oppajal hindäl teküs taa tüü man ummakõrda õgasugumaidsi mõttit ja kah küsümiisi.

Taa edimäne väiku oppajaraamat om inne alostus. Ku tegijilõ - ni tüürühmä liikmidõ ku oppajitõ – pääh teküs viil vahtsit plaanõ ja mõttit, saa kokko panda joba vahtsõ ja tävvendetü metoodikaraamatu.

Kokkopandjite nimel Nele Reimann

ABIS OPPAJALÕ

A – TÄHT

TUNNI PÄÄTEEMA: AIG JA AVITAMINÕ

AO mõistõ ja tähtsus; midä tähendäs mi aol egäpääväne ütölüs: OLÕ-ÕI AIGU. Kohe kottalõ aig sakõstõ kaos? Kuimuudu oll' aoga vanastõ ja kuimuudu om täämbädsel aol? Kuimuudu pand aigu (ao liikumist) tähele vana ja kuimuudu nuur inemine?

AVITAMINÕ - Kiä avitas Sinno ja kuimuudu tä tuud tege?
A kedä avitat Sa esiq? Kuimuudu ja kedä tulõ avita?

ALATEEMA: UMA TARÕ

Määne oll' seto tarõ vanastõ? Kas olõt käünü vana ao tarõh?
Määne om Su tarõ ja kas sääl om kah vanno asju?

VÄÄRTUSÕQ: ÜTSTÕSÕ AVITAMINÕ OM VÄEGA TÄHTSÄ

OPISISO

1. Kaeminõ ja küsüminõ

Kaemi ütehkuuh aabidsapilti tarõ kottalõ. Jätämi miilde tuu, midä pildi pääl näemi.

Küsümüisi SETO TARÕ kottalõ:

Määntseq olliq seto tarõ nulgah?

Midä tetti üteh vai tõsõh seto tarõ nulgah?

Koh nulgah oll' pühäne, säng, anomaq?

2. Vahtsõnõ sõnavara

Vasta küsümüstele ja jätäq miilde sõnno.

AHI

Määndsels aol kütät ahjo? Sõnaq ao kottalõ (hummok, päiv, õdaguspuul jt).

Määntseq ommaq tarõtüüq? Ütleq sääntsits tegosõnno.

Koh om ahi ja midä ahjo pandas? Määntseq ommaq ahosöögiq?

3. Käeline tüü

Joonsta uma käega kas vana ao seto tarõ vai uma tarõ, koh esiq elät.
Kas midägi om tõistmuudu ja miä om tõistmuudu?

4. Võrdlõminõ (laulu kullõminõ)

AIT – määne oll' vana ao ait? Võrdlus vana ja täämbädse aoga:
kuimuudu hoietti süüki aidah ja kuimuudu hoietas süüki külmpapih?

Opimi laulu ja laulusõnno:

Memmm läts aita,
mina memmel takah.
Memmm mullõ päppä,
mina päpä Päävolõ;
Päävo mullõ pippi,
mina pipi tiid'olõ,
tiid'o mullõ poigõ,
mina puja rebolõ,
rebo mullõ raika,
mina raiga utelõ,
ute mullõ villa,
villast saivaq sukaq.

5. Kullõminõ ja arvõ opminõ ütest katõtõistkümmneni

Arvõ om paremb oppi üteh laulusõnnoga:

Kell üts – muna küts,
kell kats – kar'alats,
kell kolm – tii tolm,
kell neli – vana veli,
kell viis – mis sis,
kell kuus – kae ette,
kell säidse – sääq säng,
kell katõsa – kataq laud,
kell ütesä – ütleq mullõ,
kell kümme – küländ saa.

Mõtlõq, määne rida võinu olla arvõ 11 ja 12 kottalõ?

S'oo leheküle perämätseq ülesandõq ommaq:
arvõ lugõminõ seto keeleh,
kellä tundminõ ja kelläaig seto keeleh.

E – TÄHT

TUNNI PÄÄTEEMAQ: KODO JA MÕTS

Määntseq ommaq kodoeläjäq ja määntseq ommaq mõtsaeläjäq? Nimetä seto keeleh. Vana ao ja täämbädse ao kodoeläjäq. Määntseq puuq kasusõ mõtsah?

INEMINE ja LUUDU TIMÄ ÜMBRE.

Midä inemine hindä ümbre näge ja minkõlda tä ei saaq ellä?

ALATEEMAQ: KAR´ALUUQ. KAR´AH KÄÜMINÕ

Määne oll´ vanastõ kar´alatsõ elo? Mille pidi lats vanastõ karja minemä? A mille täämbädse ao lats tuud ei tiiq?

KOTUSÕJUTUQ. Midä kõnõldi üte vai tõsõ kotusõ kottalõ? Kas olõt sääl paiga pääl käünü? Kas tiiät uma kodopaiga kotusõjuttõ?

VÄÄRTUSÕQ: KÕIK LUUDU OM ÜTINE –

PIÄT UMAVAIHÕL HÖSTE LÄBI SAAMA JA SÕBRAQ OLÕMA.

OPISISO

1. Kullõminõ

Oppaja lugõ ette mõnõ kar´aluu vai kullõldas ütte kar´alatsõ laulu – peräh piäsi ütehkuuh arotama, määne elo oll´ kar´alatsõl.

Midä lukõq vai kullõlda?

„Sis, ku ma karah käve“

„Kitsõ lugu“

(Kukka Manni raamadust „Hällülaul“)

vai

„ Kar´alaul“

„Kari läts kaara“

„Mina lätsi mõtsa, kavaluisi kaema“

(Tsibihärbläseq – CD lauluplaat 2002)

vai

„Pilli-lilli“

(Laanõtsirk – CD lauluplaat)

2. Lugõminõ, kullõminõ ja kirotaminõ. Laulminõ

Tulõta inne aabitsajutu lugõmist miilde, mäantsit eläjit tiiät.

Jätä miilde, kuimuudu kutsutas eläjit seto keeleh.

Loemi ütehkuuh aabidsateksti.

Vana ja vahtsõ umavaihõl kokko viiminõ – oppaja või näütüses ette lukõq mõnõ hää eestikiilse teksti –näütüses rootsi kiränigu Selma Lagerlöfi jutu „Jõuluöö“ (teema om eläjäq ja piibililugu).

Kirotami seto keeleh eläjänimeq üles.

Kullõmi mõistatamisõ laulu Tsibihärläisi plaadi päält.

Määntseq ommaq nuuq eläjäq, kellest om lauluh juttu.

Ku taa laul latsilõ miildüs ja hõste päähä jääs, sis või tuu selges oppi ja ütehkuuh laulda.

3. Kullõminõ ja lugõminõ. Mõistataminõ

Ütehkuuh või lukõq ütte vai tõist seto muinasjuttu, koh ommaq tegeläseq mitmõsugumatsõq eläjäq:

„Rebane hanekarjas“,

„Kass, kukk ja rebane“,

„Hunt ja kitsetalled“

(kogomikust „Setu lauludega muinasjutud“)

vai kullõlda eläjajuttõ

„Tõrvanõ härg“,

„Valgõ härg“

(CD jutuplaadi „Valgõ härg“ päält)

vai mõistata eläjämõistatuisi „Seto lugõmikust“.

4. Opimi umavaihõl umah keeleh kõnõlõma

Eläjajuttõst saa tetäq säändse katõkõnnõ vai näütemängu, koh ommaq tegeläseq eläjäq. Küsümüseq ja vastussõq ütstõsõlõ.

Eläjide maskiq saa ette panda vai abis või võtta käpiknukuq (tähtsämbäq eläjäq: pini ja kass; repän, kahr, susi ja jännes).

5. Arotaminõ oppaja vidämisel: määne om hüä ja määne om halv tegeläne?

ESSU ja ESSÜTÄJÄ.

Kiä tuu om?

Kiä om seto juttõ perrä hää ja kiä om halv tegeläne? Mille?

6. Kullõminõ – mõni vana kotusõjutt ja jutukõnõ essütäjäst

Oppajal om hüä võtta mõni essütäjä lugu umast kandist ja kotusõst, mis om latsilõ hõste tiidä (Meremäe kandist Anni Lahe kogomikust „Uma sulõga umah keeleh“ jutukõnõ essütäjäst.

Vanaaolitsõq oppusõq tuu kottalõ, midä sis tetäq, ku olõt essünü (oppaja saa mano lukõq raamatust „Regivärsist netinaljadeni.“

H – TÄHT

TUNNI PÄÄTEEMA: HOPÕN OLL' TALOELOH VÄEGA TÄHTSÄ

Mille oll' hopõn vanal aol väega tähtsä?

Määntsit töid hobõsõga tetti?

Määnest väarmi hobõsit om olõmah? (näütüses – *ruublitükäne, hiiro*)

Koh kottal või täämbädsel aol hobõssit nätäq?

ALATEEMA: POTISETOQ. MIIHI TÜÜQ.

Kedä kutsuti potisetos? Mille potisetog ilma pite käveq?

Määntseq olli vana ao anomaq? Määne oll' potisetog elo?

Võrdlusõs: potisetog täämbädsel aol, miihi tüüq vanastõ ja täämbä.

VÄÄRTUSÕQ:

EGÄ TÜÜ OM TÄHTSÄ JA VANAQ OSKUSÕQ TULÕ ALALÕ HOITA

OPISISO

1. Sõnavaratüü

Otsiq jutu seest ja pildi päält H-tähega sõnno. Kas tiiät naidõ sõnno tähendüisi? Ku ei tiiä, kaeq sõnastikust (aabidsah lk 44) perrä.

Tulõta eesti keeleh miilde mõni H-tähega sõna. Panõq tuu seto kiilde ümbre.

2. Kullõmisõ ülesannõ (päält tuud või ütehkuuh siso üle arota)

Jutusõq ja lauluq, midä võinu taa leheküle opmisõ mano kullõlda:

Jutt „Hobõsõ hind“ vai muinasjutt härmävidäjäst (CD jutuplaadi „Valgõ härg“ päält)

Lauluq: Uusvada miihi kuur – „Hiro laul“

vai „Üüse huuga välä pääl lää“ (ansambli Lõkõriq laul näide plaadi päält).

3. Üte sõna ümbre – HAND. Tsõõrimängu mängminõ.

Määne om üte vai tõsõ eläjä hand?

Kuimuudu kääväq inemiseq hannah?

Opimi selges mängu „Handa, handa, hahekeseq“ ja mängimi tuud ütehkuuh.

4. Kaemi ja jätämi miilde

Kaemi pilte hobõssidõ kottalõ – näütüses hopõn ja varss, hobõsõq tegeväq tüüd, eri tõugu hobõsõq.

Hüä om sääne tüüleht, koh pääl ommaq hobõsõ tüüriistaq, regi ja saan paprõst, kost saa nuuq vällä lõigata ja oppi, kuimuudu hobõst ette panda.

5. Võrdlõminõ. Kaeminõ ja kullõminõ

Võrdlõmi: potisetõq vanastõ ja täämbädsel aol (kaeq kūsümüisi potisetodõ kottalõ).

Mano saa kullõlda mõnõ kakkõ umakandi luulõtajalt, ku oppaja tuu ette lugõ:
 Paul Haavaoks - kakõq pikembäst laulust „Rändajad maanteel“ vai luulõtus „Potikuurma“
 Mano saa kaiaq: filmikakkõq täämbädse ao potisetodõ tegemistõst – (kaemi DVD-d „Setokõsõq sõitsõvaq“)

I – TÄHT

TUNNI PÄÄTEEMA: PÕLVKUNNAQ ÜTEHKUUH.

Mitu põlvkunda elli vanastõ ütehkuuh? Määntsit töid üteh tetti?

Vanavanõmbaq ja latsõq. Kuimuudu nuur saa vanna ja vana saa nuurt avita?

ALATEEMAQ: ISTJ AQ JA KÄSITÜÜ

VÄÄRTUSÕQ: MITU PÕLVÕ – LATSÕQ, VANÕMBAQ JA VANA-VANÕMBAQ – HOITKU JA TUGÕGU ÜTSTÕIST

OPISISO

1. Kullõminõ ja ütime arotaminõ

Oppaja lugõ ette jutukõsõ „Istja“ Kukka Manni raamadust „Hällülaul.“

Ütime arotaminõ tuu üle, midä tetti istjatõl ja kiä sinnä kokko olli tulnu.

Oppaja seletäs, et istjatõl valmistõdi sakõstõ ka kaasavarra.

Mille tetti kaasavarra? Oodõti kosja tulõkit.

Oppaja saa mano lukõq seto kodoluuraamadust pulmakombidõ kottalõ ja tuud latsilõ lihtsambalt edesi kõnõlda.

2. Arotus pildi perrä

Kaemi ütehkuuh aabidsapilti I-tähe man.

Midä kiäki tege? Määntseq ommaq vanaaolitsõq asaq ja tüüq? Kas silmä jääs ka midägi säänest, midä vanal aol külh viil olõmah olla es saaq?

3. Käelinõ tegevüs

Ku istjatõl tetti ütehkuuh käsitüüd, sis opimi mi kah ummi kässiga midägi säänest selgest, näütüses:

- langa keriminõ (kaeq ka aabidsapildi päält, kuis tuud tetti),
- langast nuku tegeminõ vai tähe tegeminõ,
- pruumminõ, kuis lastukorvi tetä

Ku oppaja esiq kõkkõ ei mõista, om s´oo tunni aigu hüä võimalus kutsu appi mõni umakandi käsitüümeistri ja laskõ tuul opada, kuis tüü käü. Hüä olõsi, ku latsõq saanuq ummi kässiga väikogi as´akõsõ valmis.

4. Mängõ mängminõ

Inne võisi lukõq Kukka Manni raamadust „Hällülaul“ kakkit tuu kottalõ, kuimuudu ja mäantsit mängõ umal aol mängiti. Mängõ mängmisõst kõnõldas viil raamaduh „Seto kodolugu.“

Mängimi naid mängõ ja opimi vahtsit viil mano. Sakõstõ saa mänguga ütehkuuh kas laulda vai tuulsamal aol tetä liikumist, tegevüst mano panda.

Mäng „Kua vüüd koogulist.“ Üts naistõrahvas om imä, kellel tütreq.

Timä istus, [kuda vüüd] ja laul:

Kua vüüd koogulist,
haara vüüd hangulist.
Imel pall'o tüterit.
Um iks pall'o, kohe pandaq,
um liiga, kohe liitaq?
Olõs' kos'aq kost tulõsiq,
olõs' viinaq kost veeräsiq,
ärä üte ma annasiq,
kats tükkü kaalutasiq,
poolõl toobil ma müüsiq,
katõl klaasil kaotasiq!

Kos'aq tulõvaq, rikkaq kos'aq. Kosilanõ kõnõlõs: "Ma tulli tütärd kosima!" Imä küsüs: "Kuvva tütärd?" Kosilanõ kost: "Annõ nimelist."

Imä: "Midä tüüs annat?" Kosilanõ: "Panõ kirjo kirotamma ja pillu pilutamma."

Imä: "Midäs tälle süvvä annat?" Kosilanõ: "Säksa süüki süvväq ja säksa juuki juvvaq." Imä: "Kohes tä magama panõt?" Kosilanõ: "Koti pääle ja pad'a pääle panõ magama." - Nüüd ütles imä: " Mineq är! Anna-i! Olõ-i mu tütreq nii harinuq!" - Imä võta-i rikast kosilast.

Imä laul jäl niisama kui innegi. Tulõvaq vaesõq kos'aq, joovaq viina. Kosilanõ: "Ma tulli tütärd kosjollõ." Imä: "Kuvva tütärd?" Kosilanõ: "Annõ nimelist." Imä: "Midä tüüs annat?" Kosilanõ: "Panõ lambalauta laulatamma." Imä: "Midäs tälle süvvä annat?" Kosilanõ: "Kesvä kihukõist, kaara kahukõist." Imä: "Kohes tä magama panõt?" Kosilanõ: "Tsiapahta magama." - Vaesillõ and imä tütre är ja ütles: "Mu tütar um tuud tüüd ja süüki harinuq."

Rikkaq lääväq paha meelega ja vannusõq, et kõik tütreq kodo jääsiq:

Jääguq kodo kuvvõs suvõs,
viies suvõs velitsille!
Jääguq kodo kogonis

ja velitsille viimätses!

Imä kost vasta:

Jääki-i kodo ei sukugi,

mina anna viimädseq!

Tulõvaq ka viil tõsõq, kolmandaq jne. kos´aq, niipall´o ku imäl tütrit om, edimält iks rikkaq kos´aq, sõs vaesõq. Ilokõrd ja laulusõnaq ommaq egäkõrd sântseq samaq ku innegi. Kunagi anda-i tütärd rikkallõ kosilasõlõ, iks saa vaenõ. Kui viimne tütär är om ant, om ilo kah otsah.

5. Arotaminõ ja miilde tulõtaminõ

Alostusõs saa oppaja lukõq tuu kottalõ, midä imält om opitu – lauluq, tüüq.
(Sarvõ Õiõ raamadust „Nastalt Leidalõ“ – „Lauluq imält opit“)

Arotami, kuimuudu om elo sis, ku mitu põlvõ eläs ütehkuuh,
ja määne om elo, ku egä pereh eläs umaette.

Miilde tulõtamisõ ülesannõ võinu olla sääne:

küsüge vanaimält vai vanaesält perrä, midä ommaq näile opanuq näide vanõmbaq ja vanavanõmbaq;

küsüge imält vai esält perrä, midä ommaq näile opanuq näide vanõmbaq ja vanavanõmbaq;

midä ommaq sullõ opanuq vanõmbaq ja midä Sa viil olõsi tahtnu näide abiga selges saiaq?

J – TÄHT

TUNNI PÄÄTEEMAQ: SETOMAA LUUDUS JA PIIRIQ, SETOMAA KAARDI TUNDMINÕ

Kas tunnõt uma kodokandi tähtsit ja ilosit kotussit? Kaeq sääntsit paiku kaardi päält? Kost kottalt juusk Setomaa piir?

Kas mõistat kaardi päält näüdädä umma kodokotust ja tähtsämbit paiku Setomaal?

ALATEEMAQ: TÄHTSÄQ JÕÕQ JA JÄRVEQ SETOMAAL

Määne viikogo om Su kodo lähkoh?

Määntseq ommaq Setomaa laembalt tiidä ja suurõmbaq jõõq ja järveq?

VÄÄRTUSÕQ: UMMA KODOPAICA OM VAIA HÖSTE TUNDMA OPPI

OPISISO

1. Võõridõ sõnnõ tähendüse seletäminõ

(tuud piäsi kimmähe tõisi tähti opmisõ man kah tegemä).

Lövväq sõnno, mis kääväq millegi tegemisõ kottalõ.

Loemi ette tähtsämbit sõnno ni proovimi kas sõnno tähendüst täpsembält vallalõ seletä vai sõna kottalõ egäpääväelost näütit tuvvaq;

näütüses:

jõgi – arotus tuu üle, määntseq ommaq Setomaa tähtsämbäq jõõq ja kas mõni jääs ka kodo lähkohe; jõgi juusk ja uja juusk – jõgi om ka elläv (luudusõ avvustaminõ ja suhtumisõ kujundaminõ).

jalaga – kohe läät jalaga ja kohe kottalõ tõisildõ?

jälki – sõna tähendus jutu seeh (sa *jälki* olõt opmalda jätnüq)

jalots – koh oll´ sängü jalots ja määne oll´ vanaaoline säng?

2. Tüü sõnno mitmõ tähendüsega

Oppaja pakk vällä sääntsit sõnno ja latsõq pruumvaq arvada näide tähendüst.

Ütel sõnal või olla mitu tähendüst – ku ei mõista kõrraga tähendüst anda, või edimält tuu sõnaga lühko lausõ tetäq; päält tuud ütidselt sõna tähendüse vallalõ seletä.

Mõni sääne sõna:

juuskma: sukasilmäq juuskvaq ja latsõq juuskvaq ja hopõn juusk; nõna juusk´ verd; kuis sukasilmäq juuskvaq?; a silmäq sukavarda pääl?

jakk – jakku leibä – tulõ jakkama (kats tähendüst: tulõq jakkama ja jakku (leeväle)! (jakkusi süvvä). Mille peremiis istsõ lavva otsah ja and´ kõigilõ ütevõrra? Midä anti jaoperrä?

jakapäiv - kuna om jakapäiv ja midä tetti tuul pääväl?

Mano võinu lukõq muinasjuttu „Pühä Ilja ja Mikul” raamadust „Regivärsist netinaljadeni”.

3. Opimi ütehkuuh Setomaa kaarti tundma

Kaemi ütehkuuh Setomaa kaardi päält tähtsämbit kotussit – küläq; mäeq, jõõq ja järveq, tiiq.

Kaemi ütehkuuh, kost juusk Setomaa PIIR ja määndseq kotusõq jääseq tõsõlõ poolõ piiri?

Millega om piiris jõgi ja kuna juusk piir järve pite?

Määne om seto ja määne om võro külä?

Koh kottal sõidat Piusa jõõst üle? Kuna sõidat piirist üle (näütüses Koidula piirijaam, Saatse saabas, Luhamaa piiripunkt).

4. Kotusõnimmi avitas selges oppi ahellaulu tegemine ja nimmi avitas miilde jättä ütehkuuh tuu laulu laulminõ.

Ahellaul külli nimmiga (näütüses küläq, mis ommaq katõl puul piiri):

Oravilt saa *Obinitsa*, *Veretinast* saa *Vahtsõliina*, *Meremäelt* saa ... (mano kaiaq kaarti).

5. Opimi ütehkuuh kodokanti tundma ilma kaarti kaemalda

Tuud saa iks tetä tuu abiga, midä lats joba tiid – kas vai kaegõ ütehkuuh aknõst vällä. Abis ommaq umaq silmäq, pildiq; vanno inemisi jutuq tuu kottalõ, määne üts vai tõnõ kotus umal aol om olnu.

6. Arotaminõ ütehkuuh – midä saa tetä jõõ vai järve veereh, a midä saa tetä jõõ vai järve pääl?

JÕGI. Jõõ pääl saa sõita loodsikuga.

Kuis viil sõidõtas vii pääl?

Midä tetti jõõ veereh (näütüses Piusa jõõ viirde käüti hainalõ)?

Minkaga saa haina niitä – traktor, kääriq, vikat, lambaq ka pügävaq hainamaad.

Määntseq olliq tähtsäq tüüriistaq – rihä, vikat?

Kuimuudu hobõsõga hain kodo tuudi (H tähe man opitu kõrdaminõ - midä tiiät joba hobõssidõ kottalõ) ja kohe hainaq panti (küün, kõlgus)?

JÄRV. Määntseq ommaq tähtsämbäq kalaq ja kalasöögiq?

Kuimuudu käü kallo püüdmine? Kas olõt esiq kalal käünüq?

K – TÄHT

TUNNI PÄÄTEEMA: MÄÄNE OM SETO PIDO?

Kuimuudu peeti vanastõ kirmaskit? Midä sääl tetti? Koh kandih olliq ja ommaq täämbädse aoni kuulsaq kirmaskiq? Mille noorõq tahtsõ kirmaskilõ minnä?

ALATEEMAQ: SETO RÕIVAQ NI EHTEQ

Määntseq ommaq olnu seto naisi ja miihi rõivaq? Kuimuudu käveq rõivih latsõq? Määntsit seto ehtit tiiät? Kiä kanniq suurt sõlgõ? Kuna panti sälgä pidorõivaq?

VÄÄRTUSÕQ: UMMI RÕIVIT, EHTIT JA KOMBIT PIÄT KIMMÄHE AVVU SEEH PIDÄMÄ

OPISISO

1. Vana jutu kullõminõ ja ütime arotaminõ

Oppaja lugõ ette Kukka Manni jutu kirmaskist inne jaanipäivä:

„Võmmorski kirmas“ raamadust „Hällülaul“

vai

Sarvõ Õiõ raamadust „Imält tütrele – Nastalt Leidalõ“ – „Jaanipäiv“.

Küsümüisi kirmaski pidämisõ kottalõ (kaeq pääteemat!).

Määntseq olliq egä nulga tähtsämbäq kirmaskiq, tetäs juttu seto kodoluuraamatuh – oppaja saa säält mano lukõq pühhi pidämisõ kottalõ ja tuud latsilõ lühembält edesi kõnõlda.

2. Uma silmäga kaeminõ ja kässiga kumpminõ

Mitmõsugumatsi seto rõivit saa kaiaq raamadust „Seto kodolugu“.

Kaiaq peräh tuud ütehkuuh seto rõivit ja seto rõivihe pandmist:

tuud saa tetä nii klassih ku – viil paremb – seto muuseumih.

Muuseumih saa näta viil käusekirju ja muudki väega ilosat seto käsitüüd.

Kimmähe om oppajal vaia mano seletä, kuimuudu vanastõ ütte vai tõist rõivast kanti. Proovimi miilde jättä, kuimuudu om seto keeleh määndsegi rõivatükü nimi. Kiä om esiq sälgä pandnu seto rõivit?

Kaiaq saa ütehkuuh kõgõpäält pilte päält seto ehtit.

Kelle vanaimäl ommaq seto hõpõheq?

Oppaja saa ehtit näüdäda Mare Piho raamatust „Punane ja valge“ – jätke miilde mõni sõna seto ehtidõ kottalõ (näütüses kaalakõrd) ja jätke miilde katõ põhivärmi tähendüseq.

3. Joonistamisõ ja kirotamisõ ülesannõ

Joonista seto rõivih ja ehitü naane vai lats. Kirota mano üte vai tõsõ rõivatükü ni ehteas´a nimetüs. Pankõq pildiq ka tõisilõ kaia vällä!

4. Kaemi ja opimi seto tandsu

Kõgõpäält sõnno *kargus* – *kargama* – *karglõminõ* tähendüs; taa sõnaga võinu ka mõnõ lihtsa lausõ tetäq.

Kullõmi Tsibihärbläisi plaadi päält laulu „Kats sõsart kargasõ”.
Määntseq ommaq taa laulu sõnaq?

Otsimi Youtube’ist filmikakkõ seto kuningriigist – kaemi tuu päält uma silmäga, kuimuudu kargust karada. Proovimi esiq kah seto kargust karada.

5. Sõnavaratüü: K-tähega om väega hulga sõnno

Nimetä K-tähega sõnno nii eesti ku seto keeleh.

Midä tähendäs: kõiv + sõir = kõosõir

Lugõgõ Jaan Kaplinski võro keeleh kirja pantuq juttu „Kask ja kõiv“ võrokiilsest „Tähekesest.“

L – TÄHT

TUNNI PÄÄTEEMA: SETO LEELO JA LAULUIMÄQ

Kiä laulvaq seto laulõ ja kuna säänest laulmist olõt kuulnuq? Kiä om lauluimä?

Kiä ommaq kuulsaq ja lajalt tiidä lauluimäq?

Kas seto meheq ja latsõq ommaq kah laulnuq? Mille om seto leelo tõistsugumanõ ku lihtsalt laulminõ? Määntseq leelokooriq ommaq Su kodokandih?

ALATEEMAQ: SETO EEPOS JA SETO HÜMN.

Kiä pand´ kokko seto eeposõ? Mis om seto eeposõ päälkiri ja kiä om sääl päätegeläne?

Kuna lauldas seto hümni? Kas Su koolih om seto hümni laulõtu? Kas Sa esiq kah tiiät uma hümni sõnno?

VÄÄRTUSÕQ: SETO LAULU PIÄT LAULMA JA PÕLVÕST PÕLVÕ EDESI VIIMÄ

Mille om seto laulõ laulminõ tähtsä? Mille piät laulusõnno üles kirotama ja alalõ hoitma? Mille võeti seto leelo UNESCO kultuuriperändi nimekirja?

OPISISO

1. Kullõminõ

Kullõmi ütehkuuh leelotamist mitmõ lauluplaadi päält. Lauljaq võinu olla eri vanusõga: vanaimaq, meheq, latsõq. Proomimi laulusõnnost ka arvu saiaq: millest üts vai tõnõ laul kõnõlõs?

Oppaja abiga piäsi selgest saama, mille om tähtsä iistütlejä ja kiä ommaq killõ ni torrõ.

Oppaja saa lühkolt mano kõnõlda leelopäävä mõttõst ja lähembält Verskah peetü leelopäivist ja tähtsämbist leelokuurõst.

Inne saa tä esiq mano lukõq leelopäivi kottalõ *setomaa.ee* päält ja lukõq Liidia Sillaotsa raamatit „Leelo üle Obinita“ ja „Kumo kaldu kuldakaivo“.

2. Kaeminõ ütehkuuh

Kõgõ paremb om kaiaq seto leelo kottalõ tettü lühkokõst filmi, mille abiga tutvustõdi UNESCO-lõ seto leelot. Tuu film and lühkolt hüä ülekaehusõ leelo aoluust ja tuust, kiä ja koh täämbädsel aol lauldas.

3. Panõmi kokko mälehtüseq (laul, pildiq, kotusõq) lauluimmi kottalõ

Saami tutvas kõgõpäält mõnõ umakandi lauluimäga ja viil võinu oppaja kõnõlda mõnõst kuulsambast lauluimäst. Ette või lukõq Kukka Manni raamadust „Hällülaul“ juttu Hilana Taarka kottalõ. Kaemi lauluimmi kottalõ raamatupilte

Piäsi käümä ütehkuuh viil kaemah mälehtüskotussit lauluimmi kottalõ – Obinita mäe pääl om lauluimä kujo ja mälehtüskiviq lauõluimmile, Obinita kalmuaiah om Hilana Taarka havvakivi ja Verska kalmuaiah om illos mälehtüskivi Vabarna Annele.

Arotami ütehkuuh, koh ja kuimuudu om viil leeloimmi mälehtetü.

4. Kokkosaaminõ lauluimäga

Lauluimmä saa kutsu tunni kõnõlõma ja pallõlda täl kõnõlda tuust, mille tälle miildüs laulda, määntsit laulõ timä laul ja koh kottal om tä laulmah käünü. Lauluimä käest saa kõkkõ laulu kottalõ perrä küssü.

Kimmähe proomimi esiq kah ütehkuuh mõnõ seto latsilaulu laulda. Päält tuud saa esiq hinnata, kas ja kuimuudu läts tuu kõrda.

Hüä võimalus om minnä ütehkuuh mõnõlõ kokkosaamisõlõ, koh lauldas seto laulõ ja perähpoolõ tuu üle arot, midä sääl oll' nätäq ja kuulda.

5. Tüü sõnavaraga

Opimi vahtsit sõnno mano. Otsimi kõgõpäält L-tähe leheküle teksti seest tuu tähega pääle nakanu sõnno.

Otsiq viil l-tähega sõnno, mis kääväq kokko *lauluga*, *langaga*, *latsõga*, *leeloga*, *lesoga* – ni jakka esiq taad rita.

M – TÄHT

TUNNI PÄÄTEEMA: MAR´AQ JA MAR´AHKÄÜMINE

Määntsit marju tiiät? Kas Sullõ miildüs marju kor´ata? Marju om hää süvvä, a määnest api näidest inemistõlõ viil om? Määne om setodõ pühä puu?

ALATEEMAQ: VÄIKO LATSÕ OPPAMINÕ JA HOITMINÕ

Kas Sul om väigokõnõ sõsar vai veli? Midä Sa tälle oppat? Midä ti tiit ütehkuuh?

Midä mälehtät uma kõgõ varrambast latsõpõlvõst?

VÄÄRTUSÕQ: TUNNÕQ KÕKKÕ TUUD, MIS SU KODOMÕTSAH KASUS JA PIÄ TUUST LUKU.

OPISISO

1. Kullõminõ ja lugõminõ

Kõnõlõmi ütehkuuh pihlapuust – määne vällä näge ja koh kasus. Kohe kottalõ tuu puu vanastõ istutõdi? Miilde jätmises: pihlapuul om ristiga mari. Ei murrõta ilmaas´alda üttegi puud ja pühhä puud tulõ kimmähe hoita. Koh kottal kasus Setomaal väega vanno puid ja kuimuudu noid kutsutas?

Oppaja lugõ ette eestikiilsest seto muinasjuturaamatust „Marjakobar“ säändse nimega jutu. Mille sääl oll´ pihlapuu nii tähtsä tegeläne?

Viil võinu lukõq Kukka Manni raamatust „Hällülaul“ juttu „Marahkäüminõ”.

2. Opimi sõnno – põhisõnno ja umadussõnno, mis kääväq põhisõna ette

Määntseq ommaq marju nimeq seto keeleh – nimetä, opi päähä ja kirola üles .
MARI ku pääsõna – *makus*, *kipõ*, *suur*, *väiko*, *kütse* ku umadussõnaq

Mar´a sõnna võidsõ kasuta viil hoobis tõistsugumadsõh tähendüseh:
makõmari - makõ jutuga, *killõmari* - helle helüga, *makõmiitra* - meelütäjä.

Marju või ka joonista ja peräh näile nimeq mano kirola.
Määntseq ommaq mõtsamar´aq ja määntseq ommaq aiamar´aq?

3. Tulõtami miilde sõnno ja teemi näide abiga lühko katõkõnõ

Loemi ja tulõtami viil miilde sõnno mõtsa ja marju kottalõ.

Proovimi kokko panda lühko katõkõnõ katõ kõnõlõja vaihõl (näütüses lats tulõ mõtsast ja kõnõlõs imäle, midä tä säääl näkk').

4. Lugõminõ ja arotaminõ

Oppaja lugõ ette Kukka Manni raamadust „Hällülaul“ mar'ahkäümisõ laulu. Arotami tuud, kiä om mar'ah käünü ja kuvõrra lääväq timä mälehtüseq kokko tuuga, minkast säääl mar'ahkäümisõ lauluh kõnõldas.

Proomi esiq kõva helüga ette lukõq mõni lühkokõnõ jutukõnõ latsi tegemistõ kottalõ „Seto lugõmikust“.

Arotami ütehkuuh, määntseq olliq latsi õgapäävätseq tegemiseq vanal aol ja kas s'oo ilma aigu om tõistmuudu.

5. Kaeminõ ja kullõminõ

Kaemi vanno pilte latsi kottalõ (näütüses lats hällüh, latsõq üteh vanõmbidõga) ja kaemi latsõhällü pilti. Häid pilte om ka sugulasrahvidõ hällülatsi kottalõ (abis ommaq näütüses Fenno-Ugria kallendriq).

HÄLL ja hällülauluq – oppaja seletäs lähembält väiko latsõ hoitmisõ kottalõ ja tuu kottalõ, määntseq ülesandõq olliq latsi hoitmisõ man suurõmbil latsil.

Oppaja saa mano lukõq Jaan Sõrmusõ raamatust „Küläkuulmeisteri“ vana ao latsõ hoitmisõst ni tuust, kuis väigokõnõ lats rüäpõimmisõ mano üteh võeti.

6. Kullõminõ ja laulminõ

Kõgõpäält kullõmi mõnõ hällülaulu. Hällülaulu sõnaq ommaq lihtsaq ja noid kõrrati mitu kõrda – jätämi mõnõ lauluria miilde ja proovimi tuud esiq kah laulda.

Ku om käeperäst mõni vannamuudu pupekõnõ (kaeq langanuku tegemist I-tähe man) ja pupesäng, sis või mäangi latsõ magama pandmist ja hällütämist ni tuu tegevüse mano ka hällülaulu laulda.

N – TÄHT

TUNNI PÄÄTEEMA: SETOMAA NULGAQ JA KODOKANT. UMA KÜLÄ JA UMA TALO.

Määndseh Setomaa nulgah Sa esiq elät? Kas tiiät ka tõisi Setomaa nulkõ?

Määntseq ommaq Setomaa tähtsämbäq kotusõq nii siihpuul ku säälpuul piiri?

ALATEEMAQ: UMA NIMI. VANAQ SETO NIMEQ.

Kuimuudu panti setodõlõ väärnimmi? Kuimuudu panti nimmi ristmisõ aigu usu perrä? Kuimuudu kutsuti ütstõist egäpääväeloh?

VÄÄRTUSÕQ: TUNNÕQ HÖSTE SETOMAA KOTUSÕNIMMI JA VANNO SETO RISTI- JA VÄÄRNIMMI.

OPISISO

1. Ütine arotaminõ

Küsümi ütstõsõ käest, kuimuudu kiäki om uma nime saanu (ku viil ei tiiä, küsüq imä vai esä käest perrä). Kõnõlõmi sääntsit nime saamisõ lugusit pinginaabilõ vai laembalt kah tõisõlõ uma klassi latsilõ.

Arotami ütehkuuh pikembält seto ristnimmi pandmisõ kottalõ.

Kiä om ristesä? Kedä tähendäs sõna *itse*? Kiä olli vadõriq? Kas Sa esiq olõt ristikõ? Kedä om võetu ristivanõmbast? Kiä rist ja koh latsi ristikõ?

Kost ommaq tulnuq seto nimeq ja määne om üte vai tõsõ nime tähendus?

Oppaja võinu inne mano lukõq etnoloog Mare Piho kirotust Siberi seto nimmi kottalõ raamadust „Kaika suvõülikuul“ (heebrea – kreeka – rooma – slaavi nimeq ja näide tähenduseq ni kuimuudu ommaq naaq nimeq mõotanuuq seto nimmi)

Küsüq mõnõ vanõmba perreliikmõ käest perrä ja arotagõ kotoh ütehkuuh:

Kuis ti perreh om olnu – määntseq nimeq ommaq põlvõst põlvõ edesi lännü? Kas mõnõq nimeq kordusõ?

2. Seto nimmi kirotaminõ

Opimi vanno nimmi kirotama – kirotami kõgõpäält hindä nime ja tiidä nimmi umast suguvõsast.

Oppaja nimetäs ka laembalt tiidä setodõ nimmi (mõni lauluimä, kirämiis', pillimiis ja tõisi) – kirotami kah näide nimmi. Kirotami nimmi niimuudu, et väärnimi käü ettepoolõ.

Nimeteema lõpõtusõs võinu viil ütekuuh arota nimmi pandmisõ üle ja oppaja tuu ka elost näütit.

Viil küsumüisi:

Mille seto väärnimeq ommaq väega ilosaq ja pikäq? Kuis om nimme kirotõdu paprõ pääl ja kuimuudu kutsuti? Kuis viil om kutsutu – esä perrä, kotusõ perrä (näütüses *Labõritsa tädi, Vanatarõ naaq*). Maastigumärke tulõ kaiaq – nimeq lätsiq näidega mõnikõrd kokko (näütüsest – *Ivvo suurõ pedäjä mant*).

Kuimuudu avitas nimi selgest tetä, määndsest suguvõsast om kiäki peri?

3. Kõrdaminõ – kaemi jälki Setomaa kaarti ja vahtsõnõ oppus – opimi ütehkuuh tundma Setomaa nulkõ

Kaemi ütehkuuh mitmõsugumatsi Setomaa kaartõ ja lövvämi säält kõgõpäält uma kodopaiga.

Õgaüts jätt tuu miilde, määndseh nulgah tä esiq eläs. Midä tiiät uma nulgast? Mitu nulka om Setomaal olnu? Määntseq nulganimeq olliq Sullõ tutvaq ja määntseq ommaq hoobis võõraq?

Hüä, ku oppajal olnu võtta sääne tühi kaart, kohe latsõq saanu märki tähtsämbit kotussit ja uma nulga ni tõisi tähtsämbide nulkõ nimmi.

Oppaja kõnõlõs vallalõ mõistõ *nulk*. Mille poolõst om üts vai tõnõ nulk olnu kuulsa? Nulgõst kõnõlõmise man om oppajalõ abist „Seto kodo lugu“ – säääl kõnõldas tuu teema pikembält ja põh'aligult vallalõ.

4. Kaemi vanno pilte ja võrdlõmi – seto külä ja seto talo vanastõ ja täämbädsel aol

Oppaja näütäs vanno pilte ja seletäs mano, määntseq olliq vanaq küläq (näütüses Peipsi veereh) ja määntseq olliq vanaq taloq (näütüses Tobrova kindlusõtalo). Latsõq saavaq võrrõlda parhilladsõ ao ja vanno ehitüisi.

Määntsit vanno huunit om viil Su küläh vai alõvih (näütüses tsässon)? Määntseq huunõq ommaq tettü Vinne aol ja määntseq ommaq ehitetü mõni aasta tagasi?

5. Kõrdaminõ (vii-teema aabitsah iihpuul J – tähe man)

Kaeq aabidsapilti – kas tunnõt taad kotust? (Verska laht); tulõtami miilde küsumüisi ja ülesandit viikogodõ, kallo jms kottalõ.

6. Kullõminõ

Latsõq saavaq lukõq seto juttu üteh osalistõga - „Repän hanikarah“ aabitsast „ABC-kiräoppus“. Säääl om ka nimmipandmisõst ja vadõrist juttu.

O – TÄHT

TUNNI PÄÄTEEMA: KOOLILATSÕ TÄHTSÄ TÜÜ OM OPMINÕ

Määndseh koolih Sa käüt? Ku kavvõ Su kuul kotost jääs ja kuimuudu Sa kuuli läät? Määne opitunn' miildüs Sullõ kõgõ rohkõmb ja minkperäst? Kelles Sa tahat saiaq, ku suurõs kasut?

ALATEEMAQ: SETOMAA VANAAOLITSÕQ JA TÄÄMBÄDSE AO KOOLIQ

Mäantseq kooliq olliq Su kodokandih vanastõ? Koh koolih ommaq käünü Su vanõmbaq ja vanavanõmbaq? Kas vanaaolinõ kuul oll' tõistsugumanõ?

VÄÄRTUSÕQ: EGÄ TARK INEMINE OM SETOMAALÕ AVVUS JA RIKKUSÕS

Nimetä Setomaalt tiidä kuulsit – kas terveh Eestih vai õnnõ umah kodokandih tiidä – inemisi. Midä ommaq nimäq hüvvä ja kasulikku tennü? Kas ja kuimuudu näid meeleh peetäs?

Mäantseq avvustõt kuulmeistriq ommaq opanu vai oppasõ täämbädseni Su koolih?

OPISISO

1. Kullõminõ ja arotaminõ

Oppaja lugõ „Seto lugõmikust“ Keidy Lillmaa luulõtust koolist.

Arotami ütehkuuh, millest om sääl luulõtusõh juttu ja kas tuu, minkast kõnõldas, võinu kävvü ka Su kooli kottalõ.

Kuimuudu piät hinnäst koolih ja koolitii pääl üleväl pidämä (näütüses teretämisõ muud).

2. Sõnavaratüü

Nimetämi ütehkuuh õgasugumatsi sõnno kooli ja koolielo kottalõ, a teemi tuud seto keeleh. Ku ei tulõ vahtsit sõnno miilde, sis kaeq klassih ümbretsõõri – kimmähe lövvät viil ütte ni tõist.

Mäantseq ommaq võõrambaq sõnaq? Opimi sõnno niimuudu – näütüses teemi selgest sõna *ohkokõnõ* tähendüse ja kaemi aabidsapilti.

Küsümi perrä: Mis om ohkokõnõ? – Iä. Mis või saiaq, ku läät ohko iä pääle? Oht – kas om mõtõt minnä ohkokõsõ iä pääle? Külmäjä om pildi pääl ohkokõsõlt rõivih.

3. Võrdlõminõ ja joonistaminõ

Kaemi edimält aabidsapildi päält, kuimuudu om talvõaol rõivih vana ao ja täämbädse ao lats. Mis om tõistmuudu (näütüses: määne om *lunt* ja kuis tuud kandas? Määntseq olli vanaao suusarõivaq (naisil oll' näütüses ündrik säläh)?

Joonista muudsah rõivih ja vana ao rõivih suusataja, kelguga sõitja vai mõni muu talvõrõivih inemine. Kirotaq egä rõivatükü mano, kuimuudu ütte vai tõist asja om kutsutu.

Kuis käüti kuuli vanastõ? Loemi aabitsaluku kuulimineki kottalõ. Kuis käüdäs kuuli täämbädsel aol? Võrdlõmi – mis om tõistmuudu?

4. Kullõminõ ja miilde tulõtaminõ

Kuis saa arvu, et küläh om parhilla kuul vai om vanastõ kuul olnu? Mille om mõni kuul kinni pantu ja mis säääl umaaigsõh koolimajah om täämbädsel aol?

Tulõtami oppaja abiga miilde, määntseq ommaq s'oo kandi vanaq kooliq. Kaemi mano vanno pilte uma ao koolilatsi ja koolimaja kottalõ.

Oppaja saa mano lukõq inemistõ mälehtüslugusit kooli ja koolihkäümisõ kottalõ (näütüses Mikitämäe kooli oppaja Vello Jüriõõ kokko kor'atu koolimälehtüseq „Koolielost ja pall'ost muustki“).

Abis oppajalõ: Setomaa giidi käsiraamat and hüä ja lühko ülekaehusõ Setomaa kuulõ kottalõ.

Mano saa viil lukõq säändsit juttõ:

Kukka Mari „Kitsõ lugu“ raamadust „Hällülaul“
vai

Jaan Sõrmuse raamadust „Küläkuulmeistri“ Vasla küläkooli kottalõ.

5. Opimi tundma vanno pühhi

Oppaja kõnõlõs tuust, määndsels aol ommaq olnu vanaq talvõao pühäq – talsipühäq ja maaselits. Kombidõ kottalõ saa inne mano lukõq raamadust „Seto kodo lugu“ vai rahvaluulõuurja Mall Hiemäe raamadust „Eesti rahvakalender“.

Kas mõni kommõ oll' Sullõ varramba joba tutva? Midä Sa viil es tiiä?

Kaeq aabidsapildi päält, kuis talvõl sõidõti hobõsõga – määndse pühä aigu sõidõti hobõsõga (vastus: maaselitsa nädälil)?

6. Kullõminõ

Kullõmi ütehkuuh taa täheoppusõ lõpõtusõs talvõao laulõ.

Talvõlaulõ löüdüs seto leeloantoloogia ja maaselitsa laul om Verska laulunaisi plaadi pääl.

.

P – TÄHT

TUNNI PÄÄTEEMA: PÜHHI PIDÄMINÕ. MI NULGA KÕGÕ TÄHTSÄMB PÜHÄ. PERRE JA HÕIMU TÄHTPÄÄVÄQ.

MÄLEHTÄMI KADONUKÕISI NI HAVVA PÄÄL KU UMAH MEELEH
Määndsels aol ja kuimuudu peetas Su kodokandi kõgõ tähtsämät pühhä?
Määntseq seto pühäq ommaq viil laembalt tiidä? Määntseq tähtpääväq ommaq inemise eloh kõgõ tähtsämäq?

ALATEEMAQ: TUNNÕMI VANNO KOMBIT

Kuimuudu piät hinnäst üleväl pidämä määndsegi tähtsä elosündmüse tähistämisõ aigu; kalmu pääl, kerkoh, paastu aigu; kirmaskil ja pulmah?
Määndsehe kalmuaida ommaq matõtu Su ja Su vanõmbidõ edevanõmbaq?

VÄÄRTUSÕQ: UMMI PÜHHI JA VANNO KOMBIT NI UMMA HÕIMU JA PEREHT TULÕ KIMMÄHE AVVU SEEH PITÄQ

Kuimuudu saanu vanno kombit ja pühhi alalõ hoita? Kas täämbädsel aol om tuud kerge vai rassõ tetäq? Mille?

OPISISO

1. Sõnno ja kombidõ seletäminõ

Kats tähtsät sõnna ommaq *puhtõq* ja *praasnik*. Oppaja avitas naidõ sõnnõ sisu vallalõ seletä. Taa leheküle man kõnõldas rohkõmb tõsist juttu mälehtämisõst ja matusõpühhist.

Määntseq ommaq olnu tähtsämäq matusõpühäq? Kuna käüti matusõ pääl? Mille poolõst ommaq tähtsäq *suvistõpühäq*, *ristipäiv*, *hingemälehtüse aig*? Kuimuudu saa mi siäst kaonuq inemisi mälehtä? Mille kündleq pandas palama? Oppajalõ om abis Evi Kambrimäe ülekaehus seto matusõkombidõ kottalõ (loeq võro-seto tähtraamatut aastast 2012).

2. Kombidõ ja ülevälpidämisõ opminõ

Oppaja arotas üteh latsiga: kuimuudu surnuaida ja kerkohe rõivihe tulõ panda? Matusõ pääl võtvaq meheq mütsü pääst, a naaseq tulõvaq, rätt pääh.

Kuimuudu piät hinnäst edimäst vuuri üleväh pidämä, ku vahtsõq rõivaq ommaq säläh?

Esiq paigah ommaq esimuudu kombõq. Võrrõlgõ oppaja abiga ütte vai tõist kommõht nii Setomaal ku Võromaal.

3. Kaemah käüminõ

Ütehkuuh võinu kävvü kalmuaia pääl (kaemi vanno havvakivve ja riste, s'oo kandi kuulsambidõ inemistõ haudu) ja mõnõh paigah, koh om pallõldu maausu kombidõ perrä – näütüses Miikse ohvrikivi man.

Oppaja piät inne minekit iks kõnõlõma, midä üte vai tõsõ kombõ man om tähtsäs peetü.

4. Lugõminõ ja arotaminõ

Loemi paasapäävä kottalõ ja oppaja kõnõlõs mano paasapäävä kombist. Kas olõt paasapääväl käünü? Mis Sullõ tuust pääväst miilde om jäänüq?

Midä matusõ pääle panti? Ütine süüminõ – tuu om vana ja pühä kommõq (kaemi fotograaf Pääsukese vanno ülesvõttit).

Mis om kalmuaiah sobilik tetäq ja midä ei kõlba sääl tetäq? Latsi kiildminõ havva pääl – mille tuud tetti?

Loemi aabidsalehe päält, määnest pühhä kohki viil peetäs.

Oppaja saa mano lukõq pühhi pidämisõ kottalõ raamadust „Seto kodo lugu.“

Arotami, et pühhi om peetü kah tõsõl puul piiri (näütüses mõlapäiv Mõla kerko man). Tüüq pidi inne pühhi olõma lõpõtõdu (näütüses inne migulapäiva olgu kardohkaq võetu).

5. Arva ärq ja jätäq miilde

Mis käü üte vai tõsõ pühäga kokko? Kuna om määnestki pühhä peetü?

Pühäq: paasapäiv, jaanipäiv, suvistõpühi, urbõpäiv;

sõnaq: *urvaq*, *sõir*, *upin*, *kõoq* (midä üte vai tõsõga tetti?)

A täämbädse ao kokkosaamisõ kotus – sibulalaat?

6. Katõkõnõ tegeminõ

Pinginaabriq pruumvaq tetäq lühko katõkõnõ, koh üts kūsüs määndsegi pühä pidämise kottalõ ja tõnõ seletäs tuu pühä kottalõ tähtsämbit kombit.

Perähpoolõ võinu ütstõsõ katõkõnõt kullõlda ja niimuudu kah ütstõsõ käest tähtpäivi kombit miilde jättä.

R – TÄHT

TUNNI PÄÄTEEMA: UUDSÕVILI TULÕ PÕLLU PÄÄLT. PÕLLUMEHE TÄHTSÄQ TÜÜQ. PEKO AVVUSTAMINÕ.

Määntseq ommaq kõgõ tähtsambäq põllutüüq keväjä ja sügüse? Määndsel aol maa puhkas? Kas olõt söönü ummatettü leibä? Kiä om olnu Peko?

ALATEEMA: RAHA JA RIKKUS VÕI ÜTEH TUVVAQ NII HÜVVÄ KU HALVA.

Midä saa raha iist osta ja midä ei saaq raha iist mitte kunagi? A mille om väega vaesõ elo kah rassõ? Kuimuudu rikkaq saanu vaesõmbit avita?

VÄÄRTUSÕQ: LATSI KIILDMINÕ KÄÜ ELOOPPUSÕ MANO.

Midä om Sul keeletü tetäq? Kiä om Sinno kiildnü? Määne kiildminõ om tarvilik ja määne ei olõ? Kuna olõt esiq kiildnü vähämbät sõsart vai velja?

OPISISO

1. Ütine arotaminõ

Arotami ütehkuuh, mille om latsilõ mõni asi keeletü.

Oppaja tulõtas miilde vanaao latsikasvatusõst mõnõ keeletü tegemisõ vai sõna.

Midä tohi-i näütüses pikse aigu tetäq?

Oppaja saa mano lukõq vanno oppuisi raamadust „Vanad aabitsa jutud“ – säääl om ettelugõmisõs hüä lugu poiskõsõst ja vanaesäst.

2. Kirja pandminõ ja võrdlõminõ; vallalõ seletäminõ

Panõmi tahvli pääle kirja põllutüüq, midä tetäs keväjä:

kündminõ, külbminõ, kardohkidõ pandminõ, pindre tegeminõ jms

Ütehkuuh arotami, kuimuudu ütte vai tõist tüüd tetäq tulõ.

Võrdlõmi vanno ja vahtsõ ao tüüriisto (kaeq mano massina pilti takastpuult).

Muuseumi saa tetäq opikäügi, õt lähembält vanno tüüriistu kaiaq.

Oppaja tulõtas viil miilde vanno üteliüisi ja proomimi noide sisu vallalõ seletä, näütüses:

ku mõts rühk, sis rühiq esiq ka (mõtsa päält kaeti, kas piät joba põllutüüga pääle nakkama), *ku jalgu pite saa maa pääl olla, sis om õigõ aig* (käü kardohkapandmisõ kottalõ) vai *ku pikne tulõ inne jüripäivä, sis tulõ külme kevväi* (ilma ennustaminõ)

3. Vahtsidõ sõnno opminõ

R-tähega sõnaq ommaq rassõq – opimi takastpuult sõnastikust näid üles löüdmä ja seletämi sõnno tähendüse oppaja abiga vallalõ.

Teemi egä sõna kottalõ lausõ, koh kasutami ka joba tutvit ja lihtsambit sõnno.

Lövvämi vanast rahvalaulust „Esä ilmarikas“ keerulitsi sõnno, taa laulu sisust arvusaamisõ jaost om kah vaia kimmähe oppaja api.

4. Vilä külbminõ – kaemi pilti, loemi mano ja arotami

Kaemi aabidsapildi päält, kuimuudu tulõ minnä vilja külbmä. Rõivaq ja anomaq olgu külbmä minneh puhtaq, miil om pühälik ja tenolik.

Kaemi pilte päält ütte ku tõist vilja ja opimi näide nimmi (näütüses *kesõv*, *kaar* jt). Loemi aabidsast mano juttu „Kesõv ja kaar“ (lk.41)

Kiä oll' PEKO ja mille panti tuu põllu viirde?

Oppaja saa timä kottalõ pikembält kõnõlda – mano saa lukõq raamadust „Seto kodo lugu“. Kaemi pilte ja loemi lühkokõst teksti Juhan Jaigi raamadust „Kesväesä“.

5. Loemi ütehkuuh, kuimuudu esiq kotoh leibä tetti

Oppaja saa mõnõq jutulausõq inne tahvli pääle kirota – latsõq piäsi lugõma joba pikembit lausit.

Hüäq jutuq leevä tegemise kottalõ, kost saa lausit ja midä võinu peräh ette lukõq:

Kukka Manni jutt leevä küdsämisõst ja uudsõvadsa tegemisõst raamadust „Hällülaul“ vai luuq leevä tegemisõ kottalõ „Seto lugõmikust“.

Kõnõlõmi, kas kellegi kotoh tetäs esiq leibä ja kiä om umatettü leibä söönü ni määne om säändse leevä maik.

6. Opimi üte vahtsõ mängu

Mängimi vanna ja lajalt tiidä mängu „Vaenõ puu ja rikas puu“.

Mängu seletüse ja sõnaq löüd oppaja võrokiilsest lugõmikust (võro sõnaq saa esiq seto kiilde ümbre panda).

Ütehkuuh piäsi perähpoolõ arotama nii vaesusõ ku rikkusõ üle.

S – TÄHT

TUNNI PÄÄTEEMA: SAVVUSANN KU VÄEGA TÄHTSÄ KOTUS

Mille om sann olnu väega tähtsä kotus? Kas olõt käünü savvusannah?

Kas ja koh kottal olõt säänest sanna nännüq? Mis om savvusannah tõistmuudu ku täämbädse ao sannah?

ALATEEMA: VÄEGA SÕNAQ JA TENNÄMINE

Kuimuudu ja kedä om tennätü ja pallõldu? Mille sannasõnaq ommaq väega tähtsäq sõnaq?

VÄÄRTUSÕQ: OLÕT TERVE, KU PIÄT AVVU SEEH TUUD, MILLEST OM LUKU PEETÜQ JOBA INNE SINNO

Mille om põlvõst põlvõ savvusannast luku peetüq?

OPISISO

1. Ütine arotus savvusanna ja säändseh sannah käümisõ kottalõ

Kohe kottalõ tetti sann ja mille?

Mis and sannah lämmind?

Määntsidõ puiõga küteti? Kiä kütte?

Mille piät laskma säändsel sannal miildüdä?

Võrdlõminõ – mille poolõst ommaq savvusann ja korstnaga sann tõistmuudu?

Sannah käümisõst:

Kiä läts sanna edimädsenä?

Midä üteldi sanna minneh ja tullõh?

Midä tetti pääle sanna (näütüses vanastõ süüdi ahoputro, juudi ubinatsäid)

2. Kaeminõ – määne om savvusann ni seest ku väläst?

Kaemi ütehkuuh Võro seltsi sannaraamatut „Mi uma savvusann“ ja säält pilte õgasugumatsi Setomaa ja Võromaa sannu kottalõ.

Ku Sul om kotoh savvusann, sis määne näge tuu vällä?

Joonistaq umast sannast pilt vai tiiq sannaruumõ kottalõ plaan.

Tuu sannaplaani päält piät olõma nätäq, mis säält sannah om.

3. Opimi sannakombit ja sannasõnno

Loemi aabidsateksti – määntsist sannahkäümisõ kombist om säält juttu?

Opimi sannasõnaq päähä ja loemi noid pääst.

Oppaja abiga piäsi vallalõ kõnõlõma, kedä tennätäs ja mille? Kas Sa tahtnuq viil kedägi päält sanna tennätä?

4. Sannajuttõ kullõminõ

Oppaja saa ette lukõq:

Kukka Manni kogost „Hällülaul“ jutukõsõ „ Ku külä sanna' kütü' “,

Jaan Sõrmusõ raamadust „Küläkuulmeisteri“ jutu tuust, kuis Vas'la küläh käüti sannah,

Kimmähe om latsil hüä kaiaq ja kullõlda seto muinasjutu perrä tettü filmi „Ütsi, ütsi, õeke“ säändse nimega 2011. aastagal tettü CD plaadi päält.

Määntsit sannakombit taa filmi perrä mõistat viil nimetä?

5. Pildi perrä kõnõlõminõ

Kaemi aabidsapilti sannah käümisõ kottalõ ja proovimi taa pildi perrä kõnõlda.

Määne om sann? Midä kiäki tege?

Määnest tüüd es saaq vanal aol niimuudu tetäq?

Kuimuudu tuud tüüd sis vanastõ tetti?

Kõnõlõq taa pildi perrä viil tuust, midä tetti päält sanna.

6. Võrdlõmi täämbäst ja vanna aigu

Mis om tõistmuudu, ku käümi savvusannah ja korstnaga sannah,

- käümi duši all ja savvusannah,
- käümi Verska viikeskusõh ja savvusannah,
- käümi aurusannah ja savvusannah.

T – TÄHT

TUNNI PÄÄTEEMA: SETO TARÕ JA SETO SÜÜK

Mis pidi seto tarõh kimmähe olõma? Määntseq ommaq kõgõ tähtsämbäq seto söögiq? Kas ja kuimuudu tulõ söögi iist tennädä? Mille tuud tetäs?

ALATEEMA: TSIRGUQ JA MÄÄNEST HELLÜ TEGE ÜTS VAI TÕNÕ TSIRK? Määntseq ommaq keväjä kõgõ edimätseq tsirguq? Määntsit laulõ ja ütlemiisi tsirkõ kottalõ tiiät?

VÄÄRTUSÕQ: KU SUL OM MIDÄGI ROHKÕMB, SIS JAAQ TUUD TÕISÕLÕ KAH

OPISISO

1. Kõrdaminõ ja kõnõlõminõ; joonistaminõ

Tulõtami miilde, millest oll' juttu joba A-tähe man.

Määne om seto tarõ ja mis om tarõh? Loeq aabidsast, mis oll' tarõ egäh nulgah.

Kaemi pilte seto tarõ kottalõ vai teemi opikäügi Verska vai Obinitsa muuseumi, koh kõnõldas ja näüdätäs, mis sääl tarõh oll'.

Valiq vällä midägi säänest, mis tarõh kimmähe pidi olõma ja proomi tuud üles joonista (näütüses vanaaolinõ säng).

2. Opimi vahtsit sõnno

Tarõpäälne. Kuimuudu sinnä saa minnä? Minti redelit pite üles.

Mis om olnu tarõpääl? Mõsu kuivataminõ, om umaette tarõkõnõ, kanga käärminõ oll' üleväl. Määntsit asju hoietas tarõpääl?

Tarõalonõ. Tarõ alla veie luuk kas tarõst vai köögist. Midä hoieti tarõ all?

Tarõalonõ oll' sahvri iist ja sääl olli moosipurgiq. Mälehtüs latsõpõlvõst: egä keldriastmõ pääl oll' midägi. Kardohkidõ laskminõ käve läbi luugi.

Vanõmbidõ vai vanavanõmbidõ käest või ka perrä küssü, kas näil om mõnõ säändse kotusõ kottalõ mälehtüisi.

3. Saami tutvas tsirkõga

Oppaja abiga tulõtami miilde tsirkõ, kiä mi kandih eläseq. Kirodami näide nimeq eesti keeleh tahvli pääle ja õga tsirgu taadõ panõmi setokeelidse nime.

Kiä om tsibihärbläne? Kullõmi mano laulõ Tsibihärbläisi plaadi päält.

Tsirk pett keväjä latsõ ärq – kuis tuu juhtus?

Oppaja saa mano lukõq setodõ tsirgupäävä kottalõ Mall Hiimäe raamadust „Eesti rahvakalender“ ja tuu päävä uskmisi ni kombit latsilõ edesi kõnõlda.

Õgaüts vali vällä üte tsirgu, kiä tälle miildüs ja kõnõlõs tuu kottalõ veid'o pikembält. Piät mõistma üldä, mille olõt taa tsirgu valinu.

Kaemi ütehkuih viil tsirgupilte tagomistõ aabidsalehti päält. A määndse aabidsalehe pääl kõnõldi käo kuukmisõst?

Tsirkõ kottalõ om kah hulga häid laulõ – ku vähägi aigu jääs, opimi mõnõ laulu selgest ja laulami tuud.

4. Ütine arotamine – seto söögiq

Oppaja saa seto süüke kottalõ inne mano lukõq raamatust „Seto kodo lugu“ ja seto süüke kottalõ pilte näüdatä Laivi Mesikäpa söögiraamatust „Seto köök põlvest põlve.“

Kas tiiät, koh määndseh söögikotusõh pakutas kah täämbädsel aol seto süüke? Kiä om sääl söömäh käünü? Uurimi (ku muido ei saa, sis arvutist söögikotusõ kodolehe abiga), määndsite nimmiga seto süüke kohki pakutas.

Määndseq olliq süümise kombõq? Kuimuudu käve tennämine söögi iist?

5. Kaemi teksti kõrvalt pilte süüke kottalõ ja kõnõlõmi pilte abiga

Uma leib: leevä jagamine –peremiis jagi; ütlemiisi leevä kottalõ (näütüses ku tütrik saie leeväkandsu, sis saa küläotsa mehele.

Tsäi: millest tetti tsäid?; tsäihainaq ja noide kuivatamine ni hoitmine.

Sõir: kuna tetti sõira ja kohe sõir ni kohopiim üteh võeti?

Sibulaq: kuimuudu om Setomaal aost aigu sibulit kasvatõdu ja kuna peetäs sibulalaatu?

Otsiq aabitsapilte kallo kottalõ – määndsit kalasüüke tiiät?

Ku hulga söögikraami kasvatõdas täämbädsel aol kotoh?

6. Loemi teksti ja täüdəmi lünkteksti

Loemi teksti „*Tsõdsõ* “ ja peräh jätämi egäst lausõst paar sõnna ärq, näütüses edimäne lausõ saa sääne: *kuts tarrõ ja and mullõ* Panõmi tühä kotusõ pääle vahtsõ sõna.

U – TÄHT

TUNNI PÄÄTEEMA: URBÕPÄIV JA URBÕPÄÄVÄ PIDÄMINE.
URBÕPÄIV OM KAH LATSI PÜHÄ

Kuna tuud tähtpäivä peeti? Määndseq ommaq tuu päävä tähtsämbäq kombõq?
Mille oodiq latsõq urbõpäivä?

ALATEEMAQ: TÕSÕQ KEVÄJÄSEQ TÄHTPÄÄVÄQ

Määndseq olliq nuuq tähtpääväq? Kas tiiät õga päävä kottalõ mõnõ kombõ vai hoobis kiildmise?

VÄÄRTUSÕQ: KEVVÄI JA KEVÄJÄPÜHÄQ KÄÄVÄQ UMAVAIHÕL
HÖSTE KOKKO. Määne pühä, midä peetäs egä keväjä, om Su meelest kõgõ
tähtsämb, ilosamb, kuulsamb ...?

OPISISO

1. Loemi ja jätämi miilde

Loemi aabitsalehe päält urbõpäävä kottalõ. Määndseq olliq taa jutu perrä urbõpäävä kombõq?

Viil tiidmises: urbõpäiv om iks nätäl inne lihavõtõt.

Urvaq tuudi kerkost kodo, panti pühäsenukka ja võeti säält, ku kari läts edimäne päiv mõtsa. Sis viidi urbaosseq põllu pääle, tsusati maa sisse.

2. Opimi urbõpäävä laulu

Kullõmi alostusõs *setomaa.ee* päält urbõpäävä laulu, midä laulvaq „Tsihihärbläseq.“ Oppajalõ om urbõpääväst kõnõlõmisel abis raamat „Regivärsist netinaljadeni“ – säält saa lukõq tsõõtamise kottalõ ja tuust, kuis latsõq tahtsõ keväjä hällü pääle minnä.

Laulami ütte urbõpäävä laulu ja kõnõlõmi mano, kuna ja koh kottal tuud laulda.

3. Opimi sõnnõ tähendüisi

Urbõpäiv ja tõsõq keväjäao pühäq ommaq kah kerikupühäq. Kas tiiät sõnno tähendüisi:

kerik ja tsässon – kuis säält tulõ olla? mille säält käüti?;

tsässona uss – kas piät olõma kinni vai vallalõ?;

pühäsenukk ja pühäserätt – kas kotoh om säänest nukka? määne om pühäserätt?

Kaemi aabitsapilti: kas säändsit sõnno saa siin tarvita?

Oppaja saa tsässonidõ kottalõ mano lukõq raamatust „Seto kodo lugu“, kaiaq Setomaa giidi käsiraamatut ja Ahto Raudoja raamatut „Setomaa tsässonad.“

Kaiaq võinuq viil Mare Piho filmi „Tõnisõpäävä lugu“ ja *setomaa.ee* päält filmi Tobrova tsässona kottalõ.

4. Saami tutvas viil tõisi keväjäao tähtpäiviga

Määndsel aol ommaq nuuq tähtpääväq?

Kuimuudu ütte vai tõist pühhä kutsutas? Koh peetäs?

Oppaja saa jälki mano lukõq raamatust „Seto kodo lugu“,

Tõsõq keväjädseq tähtpääväq:

jüripäiv – Verska kerkopühä (ku pikne tulõ inne jüripäivä, sis tulõ külme kevväi ja tuu tege pallõ kurja): lihavõttõkombõq, munnõ värmmine ja veerütamine. Munaloomka.

Otsimi vanno pilte keväjäao pühhi kottalõ. Opimi sibulakuuriga, languga jms munnõ värmä.

V – TÄHT

TUNNI PÄÄTEEMA: SETO KÜLÄ.

KÜLLÄ MINEMINE JA KÜLÄLIISI VASTA VÕTMINÕ

Määne oll' vana seto külä? Määnest vanna küllä vai tallo mõistat nimetä?

Määndsel aol käüti küllä? Kuimuudu küläliisi vasta võeti ja kodo saadõti?

ALATEEMAQ: LUUDUSÕ PALLÕMINÕ JA TENNÄMINE

Mille pallõldi luudust? Misperäst usuti, et kõik luudu om eloh? Kuna olliq suvõao kõgõ tähtsämbäq tähtpääväq?

VÄÄRTUSÕQ: ÜTSTÕSÕ TOETAMINÕ OM VÄEGA TÄHTSÄ

OPISISO

1. Võrdlõminõ

Tulõtami miilde, määne om olnu vanastõ seto külä. Kas vana külä om aoga väega muutunu? Määne om olnu külä rannaveereh ja koh kottal eleti rohkõmb umaette?

Taa jutu mano võissi kaiaq vanno pilte.

Võrdlõmi vanna ja täämbädse ao küllä.

Määndseq olliq umal aol liinauulitsaq? Kaemi vanno pilte Petsere liina kottalõ. Võrdlõmi seto küllä ja seto liina.

2. Opimi sõnno ja näide tähendüisi

Kaemi ütehkuuh V – tähega sõnno. oppaja kirotas tähtsämbäq sõnaq tahvli pääle ja latsõq otsvaq noid sõnno pildi päält. Oppaja abiga kõnõlõmi sõnno tähendüsest laembalt.

Väreht – koh ti küläh ommaq seto värehtiq? Mille oll' vaia värehtit ja kuis näid vallalõ hoietit? Seto taloh oll' nigu kats maailma: üts iih uulidsa pääl ja tõnõ takah moro pääl. Kuna hoietit värehtiq vallalõ? Kost käve kari? Määne oll seto väreht?

Kaemi mano värehtipilte ja ootõkua pilti võro-seto 2012. aastaga tähtraamatust. Joonista eri muudu värehtimustrit.

Vigõl – mis tuu om ja midä viglaga tetti? (maaselnitsa nädäli kottalõ üteli: kolm viglatäüt sitta põllu pääle, sis and häste villä). Saami tutvas kah tõisi tarvilikkõ tüüristoga – määndseq ommaq nuuq olnuq ja midä näidega tetti? oppaja kaes inne vanno võro-seto tähtraamatit ja juttõ raamadust „Kuis Vanal Võromaal eleti?“

Verrev – mis om verrev? Teemi lausit sändsite sõnnoga nigu *värm, palohkaq, päiv, põll ja käüsekiri*. Tõisi värme kõrdaminõ – teemi viil lausit.

Vatsk – koh ja minkast tuud küdseti? Vadsa tegemise kottalõ saa mano lukõq Kukka Manni raamatust „Hällülaul“ juttu „Uudsõvadsa.“

Vahr – mille jaost tarvitõdi vahru hällü ja värehti man?

Võhl – tähendäs rotti, a või olla kah võhl inemine. Kiä om võhl inemine? Lõvväq aabitsapildi päält võhl inemine üles. Kiä om pildi pääl võhl?

3. Kaemine ja peräh üles joonistamine

Kaemi seto talost pilte ja oppaja saa seto talo kottalõ mano lukõq kah raamatust ”Seto kodo lugu.” Määne om olnu seto kindlustalo? Kelle iist oll’ vanastõ vaia pereht kaitsa?

Hää om tetä kah opikäük Verska talomuuseumi vai Obinita muuseumi- tarrõ, koh saa kaiaq seto talo plaani. Jätämi miilde, määndseq huunõq pidiq vanah taloh kimmähe olõmah olõma ja määne oll’ näide paigutus?

Joonistami egäüts üte taloplaani ja vaia olnuq kah seletüseq mano kirotä.

4. Laulami ütehkuuh – luudusõ pallõminõ ja tennämine laulu abiga

Laulami vihmälaulu. Määndseq ommaq pääväsõnaq (kaegõ lauluvarast perrä)? Edimäne jago latsi opvaq selgest vihmälaulu ja tõnõ jago latsi opvaq selgest pääväläulu. Mano piät mõistma tuud kah kõnõlda, mille ja määndsel aol om säänest laulu laulõtu.

Mõistatami mõistatuisi: *vikahtkaar, vihm, päiv, laul*. Määndsit mõistatuisi om naide sõnno kottalõ eesti keeleh?

5. Ütine arotamine pildi abiga ja perrä küsümine

Tähtsä arotusteema om kimmähe küllä minemine ja küläliisi vasta võtmine. Kaemi aabitsapilti: kuimuudu küläliisi vasta võtmine käü?

Kõnõlõmi tulõkist ja minekist täämbädsel aol - kas näemi säänest külätänävät? Arotusõ teemaq: Esä tulõ Soomõst tüült kodo. Turistiq tahtvaq kaiaq seto tallo. A ku küläliseq tulõvaq suvõl pühhi aigu - suvistõpühi aigu vai jaani pääväl. Määndseq ommaq tuud aigu kombõq?

TÄPPEGA TÄHEQ Õ, Ä, Ö, Ü

TUNNI PÄÄTEEMA: ÕTAK JA ÜÜ. PÄÄVÄMINEK

Kuis pääväst saa õdak ja õdagust üü? Kuimuudu päävämineki perrä saa ilma ennusta?

Määne kuu om taiva pääl? Kas kuu om vana vai nuur'? Kuna om täüskuu? Mille ei olõ kuud mõnikõrd taiva pääl nätäq?

ALATEEMA: ANDIS PALLÕMINÕ

Mille peräst piät andis pallõma? Kas tuud om rassõ vai kerge tetäq? Mis muutus pääle andis pallõmist? Mille tulõ tülü inne magama minekit lõpõta?

VÄÄRTUSÕQ: KU SÜÄ OM PUHAS, SIS OM MIIL RAHULINE

Mis and rahuliku meele ja mis või panda süäme val'tama?

OPISISO

1. Opimi selgest rassõq sõnaq

Lövvämi aabitsalehe päält võõraq ja rassõq sõnaq nigu *ülä*. Otsimi tähendüisi sõnastikust ja teemi oppaja abiga mõnõ lühükese lausõ.

Proomimi hinnata tuud, ku hõste saa kiäki seto keelest arvu.

Hinda esiq umma seto keelest arvusaamist sändsite sõnnoga nigu *väega hää, hää, veidükene, halv*.

2. Arotami ütehkuuh aabitsapildi perrä

Kaemi aabitsapildi päält, kuimuudu päiv lätt mõtsa taadõ.

Kiä sängüh maka? Määndseh jutuh om luudusõlõ (üü, päiv, tuul jms) antu inemiisi umahuisi?

Kuimuudu om päävämineki perrä ilma ennustõdu (näütüses roosa taivas tuu vihma, ilma saa ennusta viil pilvi perrä)? Oppaja saa esiq inne lukõq lähembält võrokiilsest aabitsast "ABC – kiräoppus" Enn Kasaku juttu "Kuu kasumine ja kaomine" ja säält tähtsämbä latsilõ edesi kõnõlda.

Oppaja saa ette lukõq seto muinasjuttõ, koh Kuu, Päiv vai Täht om tähtsä tegeläne. Hää jutt "Vaenõlats Kuu pääl" om kah võrokiilseh aabitsah "ABC – kiräoppus."

3. Opimi selgest algriimi

Jätämi miilde, et algriim om tuu, ku üte värsiria seeh kordus mitmõ sõna alostusõh üts ja sama häälik - näütüses *õtak tulõ õnnõlinõ*.

Kaeq iihpuult aabitsalehti päält laulusõnno ja lövväq säält kah algriimi.

Tähtsä sõna om kimmähe *õnn*.

Kõnõlõmi õnnõ otsmisest - määne tsireliõis, ristkhain ja sõnajalaõis tuu õnnõ?

Käo kuukminõ või kah õnnõ tuvva: ennustaminõ käve käo kuukmise perrä (hummok - huul, lõuna – lein, süümaig – kuulmine, õdak – õnnõlik elo).

4. Kullõmi unõjuttõ ja laulami unõlauõ

Arotami ütehkuuh, määne piässi olõma üts illos unõjutt ja määndsit unõjuttõ kiäki joba om kuulnuq.

Koh sa makat? Kas Sul om umaette säng ja tarõ? Koh magari latsõq vanastõ? Kiä laulsõ õdagu unõlauu?

Määndseq ommaq mõttõq inne magari jäämist? Kuimuudu tulõ hää ja rahuline uni?

NÕRGAQ TÄHEQ B, D, G

TUNNI PÄÄTEEMA: OPIMI TÕISTMUUDU SÕNNO, MIDÄ OM SETO KEELEH VÄEGA VÄHÄ

Määndseq sõnaq nakasõ säändse tähega eesti keeleh? A seto keeleh? Kas mõni sõna om üttemuudu ni seto ku eesti keeleh?

ALATEEMA: LAADU PÄÄL – OSTMINÕ JA MÜÜMINE

Midä tetäs laadu pääl? Määndseq kuulsaq laaduq olliq vanastõ ja ommaq täämbädsel aol? Kuna ja kellega üteh olõt laadu pääl käünüq?

VÄÄRTUSÕQ: UMMI KÄSSIGA TETTÜ ASI OM KÕGÕ ILOSAMB JA PAREMB

OPISISO

1. Vahtsidõ sõnno opminõ

Teemi ütekuuh tahvli pääle kolm sõnnotulpa, koh kõik sõnaq nakasõ pääle B, D vai G tähega.

Määndsit sõnno saie kõgõ rohkõmb?

Määndseq sõnaq ommaq üttemuudu eesti keele sõnnoga? Määne sõna om perit vinne keelest (näütüses *podrusk*: vinne keeli *podrug*)

2. Kullõmine ja näütemängu tegemine

Oppaja saa ette lukõq hää seto jutusõ "Vahakarva kanakõnõ."

Kiä ommaq sääl osaliseq? Kelle nimi nakas nõrga tähega?

Kas tiiät viil seto juttõ, koh ommaq päätegeläseq *baaba* ja *deeda*?

Sääne om näütüses jutusõ "Vahakarva kanakõnõ," midä saa kullõlda ja kaiaq kah DVD "Valgõ härg" päält; pääle tuud tetäq ütime arotus, kas taa jutus miildü. Määne üts vai tõnõ tegelänõ sääl jutuh oll'?

Taa jutusõ perrä saa kah latsiga näütemängu tetäq. Latsi vaihõl tulõ jakaq osaq ja las tegeväq esiq näütemängu ni opisõ niimuudu seto kiilt kah mano.

3. Arotaminõ ütehkuuh

Kaemi ütehkuuh pilti ja lövvämi sõnno, mis kääväq laadu ja laadul käümise kottalõ.

Määndsel laadul olõt käünü? Midä olõt sääł ostnuq vai müünüq?

Koh ja kuna ommaq sóo kandi tähtsämbäq laaduq?

(tähtsämbäq laadu pidämise kotusõq: Vahtsõliina, Lindora, Lüübnitsa, Verska jüripäävä laat, täämbädse ao *rohevahetus*)

Kas mõistat laadu ja turu vaihõl vaiht tetäq?

4. Tulõtami miilde mälehtüisi ja arotami ütehkuuh

Arotami ütehkuuh, mis om olnu Setomaa kõgõ tähtsämb liin. Tuu om kimmähe **Petsere liin**.

Küsüq perrä, määndsit mälehtüisi om Su vanõmbil vai vanavanõmbil Petsere liinast? Mille käüti Petserehe (näütüses turu pääle, puuti, kuuli, tüühü ...)?

Kas olõt esiq kah sääł käünü? Kellega üteh ja minkperäst? Mis jäie sääł käümisest kõgõ rohkõmb miilde?

Midä tiiät **Petsere kluustrist**? Kaemi aabitsapilti kluustri kottalõ – määnest pühhä sääł peetäs?

Kimmähe piässi oppaja latsilõ ette lugõma raamatust "Regivärsist netinaljadeni" jutu Petsere maastera ehitämisest. Kluustri aoluu kottalõ saa oppaja inne tuust latsilõ kõnõlõmist viil mano lukõq raamatust "Seto kodo lugu."

5. Suur sõlg ja tõsõq seto ehteq ni näide nimetüseq

Kiä oll' ehtesepp? Midä kutsuti *sanga*?

Kaemi aabitsalehti ja kimmähe aabitsa ede- ja tagakaast: koh kottal om viil nätäq seto ehtit? Kiä kand ehtit?

Oppaja saa inne lukõq lukõq raamatust "Seto kodo lugu," määndseq olliq ja kuimuudu kutsuti viil tõisi ehitit? Kimmähe piät säändsit ehitit kah uma silmäga nägemä vai käega kumpma (kutsumi leelonaase küllä?).

Q – TÄHT

TUNNI PÄÄTEEMA: ÜTS JA MITU. KIRÄTÄHT JA TAIVATÄHT

Kuimuudu märgimi mitmusõ lõppu? Midä om palló? Kas mõistat kirja pandmisel vaiht tetäq, kas midägi om üts vai mitu?

ALATEEMAQ: SETOMAA ESIQMUUDU ELÄJÄQ

Määndseq ommaq Setomaa esiqmuudu eläjäq? Mille nääq ommaq sóo kandi hindä elopaigas valinu?

VÄÄRTUSÕQ: PIÄMI LUKU TUUST, MIS OM MEIL ESIQMUUDU

OPISISO

1. Opimi selgest ainsusõ ja mitmusõ

Midä om palló? Midä om palló aabitsapildi pääl, klassih seeh, väläh?

Kaemi aabitsapilte sõnastiku man ja opimi sõnno: näütüses *üts pill ja pilliq*.

Kuimuudu vaiht tetäq: üts ja mitu; täht taivah ja kirätäht; Kuu taivah ja Q-täht.

2. Tulõtami miilde

Kausiq. Tulõtami miilde juttõ potisetodõst. Kaemi, kuimuudu savianomit tetäs – tuud saa kaiaq Piusa savikuah. Midä panti savikaussi? Tulõtami miilde *seto süüke*.

Kikas ja kanaq. Tulõtami miilde seto muinasjuttõ, koh olliq säändseq tegeläseq. Loemi aabitsast „ABC-kiräoppus“ laulu, mis nakas pääle sõnnoga: *Kikas ütél kanalõ*

...

3. Opimi tundma Setomaa esiqmuudu eläjit

Mõistaq vastata säändsele küsümüsele:

Mis om eläjä vai tsirgu nimi? Määne tä vällä näge? Koh tälle miildüs ellä? Midä om timä kottalõ viil tiidä?

Setomaa esiqmuudu eläjäq ommaq

- *suukilpkunn* ku haruldus (elokotus Krupa lähkoh),
- *harivesilik*,
- *iätsirk* (elokotus Härmä müürü man).

LISA I

RISTSÕNNO

SETO AABITSALEHTI MANO

Ristsõnno kokkopandja:

Meremäe kooli oppaja Silvi Palm

K – TÄHE MANO: SETO RÕIVAQ

		K	I	T	A	S	N	I	K			
K	A	A	D	S	A	Q						
			R	Ä	B	I	K					
		K	A	P	U	D	A	Q				
			K	O	S	S	A	Q				
				S	Õ	L	G					
				K	A	A	L	A	K	Õ	R	D
			H	A	M	Õ	H					

1. Seto naase kitasnik (*seto naise pihikseelik*)
2. Püksiq
3. Naase puulvillanõ päälisrõivas
4. Sukaq
5. Palmikuq
6. Ehe, midä kandva' abieloh naaseq
7. Hõpõkee, midä kandas liki kaala
8. Särk

Ülevält alla: hõpõkeediq (*hõbekeede komplekt*)

R – TÄHE MANO: PÕLLUTÜÜQ

		K	A	A	R				
		R	Ü	G	Ä				
				K	Ü	L	B	M	Ä
	R	Ä	Ü	S	S				
R	Ü	H	K	M	Ä				
					P	E	K	O	
	K	E	V	V	Ä	I			
				N	I	S	U		
	K	E	S	Õ	V				

1. Suvivili
2. Leevävil
3. Vilja põllu pääle viskama
4. Rahe
5. Kiirustama
6. Nurmõjummal
7. Aastaaig
8. Saiavil
9. Suvivil

Üleväلت alla: keväjäne tähtpäiv, kuna tetä-äi põllutüüd

P - TÄHE MANO: PAASAPÄIV

				P	E	T	Ä	I			
			P	A	A	S	A	P	Ä	I	V
		P	A	L	O						
			P	O	R	O	V	I	K		
		P	Ü	H	Ä	N	E				
				K	E	R	K				
			P	A	A	S	T				
P	R	A	A	S	N	I	K				

1. Üts kõgõ hal´as puu
2. Obinita ker´kopühä
3. Kuivõmb mõts
4. Hää siin
5. Pühäpilt
6. Pühäkoda
7. Aig inne pühhi, ku olliq keeletü mitmõq söögiq ja pidoq
8. Pido

Ülevält alla: hää mari, mis kasus palo pääl.

V- TÄHE MANO:

					V	I	H	M
				V	I	G	Õ	L
			P	I	K	N	E	
				V	A	T	S	K
			V	Õ	H	L		
V	Ä	R	E	H	T			
			L	I	K	Õ		
				K	A	R	U	S
				V	A	H	R	
			V	E	R	R	E	V

1. Tege likõs
2. Tüüriist, minkaga saat haina nõstaq
3. Taivatuli (*äike*)
4. Väigokõnõ saiakõnõ
5. Kadõ ineminõ
6. Kotus, minkast saat moro pääle tullaq (*värav*)
7. Märg
8. Inemine, kia kaits karja
9. Võru
10. Üts värm

Ülevält alla: paistus taiva pääl pääle vihma

M – TÄHE MANO:

				M	A	R	A	K	Õ	N	Õ
			R	A	S	S	Õ				
S	Õ	S	A	R							
		M	A	A	S	K	A	S			
	M	I	I	T	S	I	R	K			
		M	U	S	T	K	A	S			
			T	A	R	O	P	A	K	K	
				U	N	I					
		M	A	K	U	S					

1. Hellitämisnimi
2. *Raske*
3. Üts perreliigõh
4. Makus verrev mari
5. Mehiläne
6. Musta värmi mari
7. Miitaro
8. Magusamb ku mesi
9. Sooladsõ vastand

Ülevält alla: mar'atsäuk (*marjakobar*)

L – TÄHE MANO: LEELO

L	A	U	L	U	I	M	Ä			
		L	E	S	A	T	A	M	A	
		L	E	E	L	O	T	A	M	A
			L	Ä	T	E	H			
L	E	S	O							

1. Naane, kiä mõist laulõ tetäq ja iist üldäq
2. *Lesima*
3. Seto laulu laulma
4. *Allikas*
5. Lämmi kotus, koh hüä peestädä'

Ülevält alla: Seto laul

J – TÄHE MANO: EIÄMINE VII VEEREH

L	O	O	D	S	I	K						
					H	A	I	N	A	M	A	A
						L	A	T	I	K		
			S	U	D	A	K					
		V	Õ	R	O	M	A	A				
					P	I	U	S	A			
		L	Ä	M	M	I	J	Ä	R	V		
						S	I	L	D			

1. Viisõiduk
2. Kotus, koh tetäs haina
3. Üts kala
4. Üts tõõnõ kala
5. Setomaa naabri
6. Setomaa piirijõgi
7. Järv, minkani künnüs Setomaa
8. Tetäs jõõ pääle, õt saasiq üle minnäq

Ülevält alla: miis, kiä püüd kallo

E – TÄHE MANO: KODO – JA MÕTSAELÄJÄQ

		R	E	P	Ä	N		
			L	A	M	M	A	S
			L	E	H	M		
		J	Ä	N	E	S		
S	U	S	I					

1. Kavval mõtselläi
2. And meile villa
3. Piimäandja
4. Pelgäjä eläjäkene
5. Murdja mõtselläi

Ülevalt alla: neläjalgnõ

T – TÄHE MANO:

			T	S	Ä	I				
			S	Õ	I	R				
S	I	P	U	L						
			K	U	R	S	L	A	K	
S	U	U	R	M	A	P	U	D	Õ	R
		K	U	M	P	V	E	K		

1. Lämmi juuk
2. Umatettüq *juust*
3. Pand silmäq vett juuskma
4. Sibula sugulanõ
5. Üts hää ja toitva pudõr
6. Makus palakõnõ

Ülevält alla: valgõ makus ainõ

LISA II

LAULÕ

AABITSAOPPUSÕ MANO

**LATSILAULUQ OMMAQ VALITU
JAKOB HURDA KOGOST „SETUKESTE LAULUD“**

Tsiiri-tsiiri, tsirgukõnõ! (Latsi "tsirgulaul")

SL 1336.

SKS Veske-Stein nr. 170 b < Setumaa - V.Stein (e.a. 1872).

Tsiiriq, tsiiriq, tsirgukõnõ,
 laulaq, laulaq, lõõvokõnõ!
 Kos mu kulla pesäkene?
 Variko[h] varva otsa[h],
 Kos tuu varik jäi[e]?
 Vanamiis ragi är.
 Kos tuu vanamiis jäie?
 Ärä [timä] kuuli.
 Kos tuu kuulja matõti?
 Pikä põllu pindre ala.
 Kos tuu pinnär jäi[e]?
 Hopõn künd' üles.
 Kos tuu hopõn jäi[e]?
 Susi sei är.
 Kos tuu susi jäi[e]?
 Ärä [timä] pagõsi.
 Kohe timä pagõsi?
 Järve pagõsi, merde uppu.
 Minkas timäl perrä minnäq?
 Tulitsidõ tõldoga.

Kits läts kiini (latsilaul).

SL 1345.

EKS 8° 3, 392 (32) < Rápina khlk. - Joh. Hurt (1876).

Kits läts kiini,
 üle palo pakku,
 tõi mullõ haina.
 Mina haan´a lehmäle,
 lehm mullõ pippi;
 mina pipi põrsalõ,
 põrsas mullõ põhku;
 mina põhu haavalõ,
 haav mullõ lehti;
 mina leheq utelõ,
 ute mullõ villa;
 mina villa vennikulõ,
 vennik tege triibuliisi,
 triibuliisi, traibuliisi,
 vana jupka jooniliisi.

Mia sääł ussõn muru pääl? (latsilaul).

SL 1347.

H, Wiedemann 2, 399 < Setumaa ehk Võrumaa - V.Steini abiline (e.a. 1873).

Mis sääł ussõn muru pääl?
 Töld ussõn muru pääl.
 Mis sääł tõlla sisen om?
 Neitsi tõlla sisen om.
 Mis sääł neitsi üsän om?
 Lats neitsi üsän om.
 Mis sääł latsõ käen om?
 Mõõk latsõ käen om.
 Mis sääł mõõga otsan om?
 Muna mõõga otsan om.
 Mis sääł muna sisen om?
 Kikas kuldaharjaga,
 kana vaskikaalaga.
 Kikas ütel´ kanalõ:
 "Läkiq võiki salitsõma:
 salitsõgõq sada vakka,
 tuulutõlgõq tuhat vakka!"

Hiirelaul (latsilaul)**SL 1350.**

H, Setu 1884, 527 (19) < Lasarevo k. - Jak.Hurt < Melähnüvä Hedo (1884).

Hiirekene higi kirvõst.
 "Koes läät, hiirekene?"
 "Mõtsa lää puid ragoma."
 "Agu_ks puu pääle satas,
 tüvi pääle tündsähüs,
 laasi pääle langõnõs?"
 "Sõs ma tükü tüve ala,
 sõs ma lasõ lastu ala."
 "Agu sina ärä külmät?"
 "Ma tii till'õ tulõkõsõ."
 "Agu sina ärä kõrbõt?"
 "Mina võia võismõga,
 tsilguda tsiarasvaga."
 Sõs läts hiiri hernehe,
 kõdraq takah kõrisivaq.

SL 1351.

H, Wiedemann 2, 1 < Setumaa ehk Võrumaa - V.Stein (e.a. 1873).

Kos sa läät, hiirekene, hirko, harko?
 Ma lää mõtsa puid ragoma, hirko, harko.
 Va(i)st sullõ puu pääle satas?
 Mina karga kannu ala.
 Va(i)st sa säääl ärä külmät?
 Ma tii till'õ tulõkõsõ.
 Kost sa säält tuld saat?
 Öüdsipoisi tulõkõsõ.
 Kost sa säält süvvä saat?
 Vana naase vaka seest,
 noorõ naase nurmikust
 võidu, vaara.
Iga rea taga üteldakse: hirko, harko!

Kassilaul (latsilaul).

SL 1352.

H II 32, 786 (15) < Rāpina khlk. - J.Poolakess (1889).

Kurr-kärr, kos sa läät?
 Nurr-närr, nurmõ!
 Mirr-märr, midä otsma?
 Hirr-härr, hiiri.
 Kurr-kärr, kost?
 Pirr-pärr, pindre alt.
 Turr-tärr, tuuq mullõ kah!

Leelop, leelop, lelläkene!

SL 1283. EKS 8° 4, 474 (37) < Rāpina, Kõnnu k. - J.Jagomann < Okse Tanilovits (1877).

Leelop, leelop, lelläkene,
 ostaq mullõ põllõkõnõ!
 Leelop, leelop, lelläkene,
 kui sa-i ostaq põllõkõist,
 leelop, leelop, lelläkene,
 kauplõq kaalarätikest,
 ma lää pillist Poolamaalõ,
 sarvõst suurõst Saarõmaalõ!
 Leelop, leelop, lelläkene,
 kedä sa_ks panõt kündemähe,
 koa kessä kiskumahe?
 Leelop, leelop, lelläkene,
 panõt sa_ks parmu kündemähe,
 kihuh kessä kiskumahe.
 Leelop, leelop, lelläkene,
 kui tulõ_ks kipõ kiiniaig,
 kui tulõ pallav parmuaig,
 leelop, leelop, lelläkene,
 parmu_ks mõtsa pagõsi,
 kihuh linnas lepistöhe.
 Leelop, leelop, lelläkene,
 sul iks maa kündemäda,
 kalõq kesäq kakkumada!

Laidõta-i laulu läbi.**SL 1096.**

H II 4, 293 (126) < Kito k. - Jak.Hurt (1886).

Näiokõsõq noorõkõsõq,
 noorõkõsõq, nõrgakõsõq,
 ärä_ks ti huul'kõq laulõh,
 peläkugi sõnno pilluh -
 laidõta-i laulu läbi,
 sõimata-i sõnnu läbi!
 Näiokõsõq noorõkõsõq,
 noorõkõsõq, nõrgakõsõq,
 kui_ks ti kuat kurja kangast,
 tiit langa tigõhõt,
 langa läbi_ks laidõtas,
 sõrmi läbi sõimatas,
 kanga läbi kaetas!
 Sõnno läbi sõimata-i,
 laulu läbi laidõta-i!

Ärä põlgkuq tõnõtõist

SL 1100. H II 4, 286 (124) < Kito k. - Jak.Hurt (1886).

Näiokõsõq noorõkõsõq,
 noorõkõsõq, nõrgakõsõq,
 ärä_ks põlg'kuq tõnõtõist,
 tõnõtõsõ rõivit,
 kui_ks ti keerät kerikohe,
 kui_ks ti astut alõvullõ!
 Kaegõq ti tuu mõtsa pääle,
 vaht'kõq tuuhu varikohe:
 mõni om säääl puuda pikembät,
 mõni kõivo kõvõrat,
 mõni_ks haava halvõmbat,
 mõni ossõst uhkõp,
 mõni lehistä laembi -
 kui tulli tuuli jumalist,
 tulli tuu maru Marijast,
 ütte naaq kokko kumardõlli,
 ütte paika painutõlli,
 ladvaq näil ütte lammõsiq,
 tüveq näil ütte tükeväq,
 ossa_ks ütte oiduvaq!

Õtak ja hummok

SL 1049.

H, Setu 1884, 144 (35) < Kran'tsova k. - Jak.Hurt < Darja Petrovna (1884).

Õtak om iks õnnõlinõ,
 hummok om hoolõlinõ.
 Õdaguta - umma immä,
 hummokuta - ämmäkuta:
 õtak iks latsõq kokko kutsi,
 õtak loie luidsaq kätte,
 arvas' anomaq ette;
 hummok iks latsõq lakja ai,
 aie latsõq hoolõ pääle!

Unõlaul

SL 1055.

H II 4, 168 (67) < Lobotka k. - Jak.Hurt < Maarja (1886).

Oodaq, oodaq, unõkõnõ,
 annaq aigu, haigukõnõ!
 Unõ - om mul - kotiq kudamalda,
 unõtekiq tegemäldä,
 kohe ma unõ uinutõllõ,
 magahusõ maalõ jätä.
 Sõs sää ma sängü vesile,
 lasõ pad'a lainõllõ,
 sinnä ma unõ uinutõllõ,
 magahusõ maalõ jätä.
 Suigukõnõ, haigukõnõ,
 mineq sa suurõlõ küläle,
 paha-patja perrehe,
 üle mõtsa mõrsijallõ,
 noil ommaq koeduq unõkoti,
 omma tettüq unõtekiq!

Veeräq meile, vihmakõnõ!

SL 1079.

H II 4, 470 (197) < Vil'o k. - Jak.Hurt < Anni, Semmeli naane (1886).

Veeräq meile, vihmakõnõ,
 kaaluq, kalajärvekene!
 Tuuq meile tuu pilv,
 saaq tuu sagarik,
 koh om iks pilveh vihmapisu,
 sagariku sadõjanõ!
 Tulõq meile, mesipilv,
 vaoq meile, vahapilv!

SL 1080.

H II 4, 147 (59) < Lobotka k. - Jak.Hurt < Maarja (1886).

Tulõq meele, merekene,
 kaaluq, kalarannakõnõ!
 Vaja_ks vihma mi vil'olõ,
 kastõt kaara orasilõ,
 vaja_ks mamma mi mailõ:
 tahtva_ks vihma mi viläq,
 tahtvaq mamma mi maaq,
 kastõt kaaraorasõq.
 Tulõq meele, merekene,
 kaaluq, kalarannakõnõ!

Kari läts kaara.**SL 942.**

H II 3, 455 (80) < Setumaa - H.Prants (1887).

Kari läts mul kaara,
 tõsõ mehe tõugu,
 uma vele vilja.
 Uma veli tull' vitsaga,
 tõnõ miis tõlvaga,
 kolmas koodi tümäga,
 neläs nitsevarvaga,
 viies vihakandsuga,
 kuvvõs kulbihannaga,
 säitsmes sängülavvaga,
 katsas kannipuiõga,
 ütsäs uhmrõpakuga,
 kümnes künniravvaga -
 minno vaest kyik ubl'otama!

Karaga kodo minneh.**SL 951.**

H II 4, 188 (78) < Lobotka k. - Jak.Hurt < Maarja (1886).

Kodo, kull'a kar'akõnõ,
 majja, meeliar'akõnõ!
 Kodo ma aja ese kar'a,
 vele kirä keerotõllõ,
 mõtsa ma jätä mõisa kar'a,
 pallo pikä papi kar'a,
 suuhu suurõ herra kar'a.
 Lää_ks ma kdo, kullakõnõ,
 majja, meelimar'akõnõ.
 Kiä_ks minno kodo oodi,
 kua majja manidsi?
 Ime_ks minno kodo oodi,
 maama majja manidsi:
 vasta võtt tä väsünü latsõ,
 võtt iks tä kar'usõ kanasõ.

Osja minneh

SL 959.

H II 4, 383 (160) < Ugareva k. - Jak.Hurt < Kriisa Kati (1886).

Lääme osja ojje pääle,
 lääme kõlda kõvõrahe!
 Otsõ mi suurõ üsätävve,
 saimõ suurõ sälätävve,
 os'aq olliq pikäq ja piinüq.
 Tulli mi kodo, näiokõsõq,
 kaldu kodo, kabokõsõq.
 Olli ma, näio, väikene,
 kabokõnõ kasinakõnõ,
 ime_ks elli mul ütsindä,
 kandja katõla käelä,
 olli meil tarõ tahmatõt,
 olli meil kodo kopitõt -
 ma_ks os'ol oitõlli,
 ma_ks kõllol kosutõlli.
 Sai_ks saina valgõq,
 pingiq kui lumõpisukõsõq.

Hainalaul.

SL 984.

H II 4, 369 (154) < Ugareva k. - Jak.Hurt < Kriisa Kati (1886).

Velekeistä noorõkõista,
 imelast helläkeistä!
 Meil om vell'o tüüline,
 tüüline ja hoolõlinõ:
 läpe-i_ks üüdä maada,
 läpe-i pitäq pikkä und,
 inne päivä haina niidi,
 kastõl kaari kääni,
 ilmal iks palaval palasi,
 kui jäl helget', ümbre heidi,
 lõunõst iks rukka panni,
 kuuvalul kuhja löi.

Latsõ tsõõtaminõ.

SL 853.

H II 3, 590 (104) < Vastseliina khlk. - H.Prants (1890).

Tsõõ, tsõõ tsõdsõlõ,
üle uja unolõ,
läbi laanõ lelläle,
tiid pite tädile.
Seda lauldes kiigutatakse last, kes juba istub, põlve pääl.

Urbõpäävä laul. Tsõõtamisõ laul.

SL 1380.

H, Setu 1903, 365 (4) < Küllätüvä k. - Jak.Hurt < Kull'o, Ivani naane (1903).

Tsõõ-tsõõ, urbõpäivä,
tsõõ-tsõõ, kallis päivä,
tuuq haina haletamma,
tuuq moro muhetamma,
tuuq lauta lambit,
tuuq sulgu suuri tsiko,
tuuq põhku pörsit!
Milles sa meeles kavva tulliq,
kavva tulliq, kavva olli?
Kos sa olli, ku ma otsõ,
kos sa käkeq, ku ma käve,
urbõpäivä, tsõõ-tsõõ?
Olli ma_ks suuh soka all,
laanõh laja lehe all,
hillä_ks ma tulli hirtä pite,
tassa tulli taivast pite.
Mis mul söögist keedeti,
keedeti ja küdseti?
Keldoliimi keedeti,
havvõluid havvutõdi,
selle ma siiä kavva tulli,
kavva tulli, kavva olli.
Läbi tulli ma Riia riisõldõh,
läbi Tarto tapõldõh.
"Urbõpääväl pandas myni ruudja aia pääle, latsõq ehk noorõq inemiseq istusõq katsiharikalla
tõne tõsõ ruudja otsa pääle, häll'väh üles ja alla ja tsõõtasõq nii."

SL 1382.

H, Setu 1903, 363 (1) < Tsäältsüvä e. Tsäältsä k. - Jak. Hurt < Mat' o Nestorovna (1903).

Tsõõ-tsõõ, urbõpäivä,
urbõpäivä, kallist aigu!
Sedä aigu_ks ammu oodi,
sedä tunni tulõvat.
Lätsi_ks hillä hirtä pite,
tulli_ks tassa talla pite.
Läbi tulli_ks Riiast riisõldõh,
läbi Tarto tapõldõh*,
selle meele_ks kavva tulli_ks,
kavva tulli_ks, kavva olli_ks,
kavva tulli_ks, ruttu läädeq**.

* Urbõpäiv tull' hill' okõsi ja tassa, sest paast um pikk ja paastu aol um laulminõ är keelet.
Tohe-i sys lauldaq, kaidõstas, tapõldas vasta, ku laulat.

** Pääle urbõpäivä tulõ jälki kõva paastunätäl, kuna lauldaq tohi-i (*strastnaja nedelja*).

SL 1389.

H, Setu 1874-1877, nr. 111 < Ton'a k. - Joh.Hurt < Palaga (1877).

Lihavõtõ, armas aigu,
armas aigu, kallis päivä!
Edo_ks ammu oodõtu,
edo kavva hoolitu:
ammu sinno siiä oodi!
Hillä_ks tulli hindä piti,
tassa tulli talla piti,
hillä tulli, ruttu lätsi -
ega tuu pühi meil ei püsüq,
kavva aigu kallis päiv!
Olgu terve uma vell'o,
kiä tegi hällü hüäle maalõ,
vei kiiga keset morro,
panni kablaq kanepitseq,
panni orrõ orihirrest.
Sis näio hälle hällü pääl,
esi hälle, esi lauli:
"Vell'o tei hällü hüäle maalõ,
tei kiiga keset morro.
Kolm oll' iks hällü eäl:
edimäne ime hällü,
keskmäne vele kiika,
perämäne peio hällü.
Ime hällü illos' hällü,
vele hällü veervä hällü,
kaasa hällü kavval' hällü!"

Jaanipäävä laul

SL 1394.

H, Setu 1903, 365 (3) < Tsäältsüvä e. Tsäältsä k. - Jak. Hurt < Mat' o Nestorovna (1903).

Tulgõ_ks Jaani tulõlõ,
 saagõq Jaani saulõ!
 Sys mi kokko kogosi,
 sai_ks kullaq üttekokko,
 mar'aq tõnõtõsõ mano.
 "Siiä jakatas mitmõsugutsit muid laula mano. S'oo um õnnõ alostus".

Kadõrnapäävä laul.

SL 1400.

H, Setu 1903, 219 (106) < Helbi k. - Jak. Hurt < Miku Ode (1903).

Kadriku, kadriku,
 laskõq sisse kadõrnit!
 Kadriq tulnuq kavvõndõst -
 kadri_ks küüdseq külmäseq,
 kadri_ks varbaq valutasõq!
 Kadri_ks tulnuq toolta maalta,
 koh iks oja olt juusk',
 oja_ks perveq piiretüst.
 Kadri_ks tulli q toolta maalta,
 koh iks kurõq kulda sei q,
 kurõ_ks kulda, kanaq karda,
 hani_ks hal'ast hõbõhõt.
 Kadri_ks tulli q toolta maalta,
 koh iks ol li q parmuq pangi suuruq,
 kihulasõq kitsõ suuruq,
 varblasõ_ks vasiga suuruq.
 Kadri_ks tulli q kavvõndõst,
 läbi tulli q suu, läbi likõ,
 läbi_ks pikä pilliruu,
 läbi_ks kalõ kastõhaina.

Laskõ_ks sisse kadõrnit!
 Kadri_ks küüdseq külmäseq,
 kadri_ks varbaq valutasõq!

Kaeq viil: Setukeste laulud I-III; <http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/setu/laul/>

Päävälaul

Päivlik, pätslik,
 tulõ vällä tutslik,
 küdsä sullõ kukli,
 panõ muna sisse.
 Otsõ, otsõ oraga,
 otsõ ora otsaga,
 sõgli, sõgli sõglaga,
 sõgli sõgla põhjaga,
 nõgli, nõgli nõglaga,
 nõgli nõgla silmäga.
 Päiv tull vällä kullatsõst keldrist,
 hõpõ livva põhja alt.
 Panni timä kotti,
 kotil seeh oll mulgukõnõ,
 päiv tull vällä,
 saiõ illos ilmakõnõ,
 lätsi karjaga kodo.

Laul latsi leelokuur „Laanõtsirk“, iistütteleja om Ämariku Evelin. Taa laul om kah näide lauluplaadi pääl „Õgal tsirgul uma laul.“

Kuku, kuku, käokõnõ

Kuku, kuku, käokõnõ, laula,
 laanõ sa küll tsirgukõnõ.
 Kukut korgõh kuusõ otsah,
 laulat laanõh sa küll pädäjäh.
 Kuku mullõ kuulutuisi,
 laula mullõ ummi ilmutuisi.
 Kuku kost mul kos^ja tulõ,
 laula kuna mullõ saja saava.
 jäägu-uu kukma kuusõ otsa,
 laulma laanõ pedäjähe.
 Linda, linda, käokõnõ, lind,
 laanõtsirgukõnõ.
 Kukma peio pedäjähe,
 kosilase kodo kõivo.
 Kuuld tä käo kukumista,
 laanõtsirgu laulõmista.

Laul „Laanõtsirk“, iistütteleja **Kõivo Merili**, killõ **Saarõ Karin**. Sõnaq: **Anna Kõivo**.

Mina lätsi mõtsa

Mina lätsi mõtsa, kavaluisi kaema.
oeh imet, võeh imet,
imet, mis oll mõtsa seeh
 Mõtsah tüüd tetti, suurt pito peeti:
 pini oll pido peremiis,
 kass oll lavva katja,
 tsiga sääd sängü, lammas hällüt latsi,
 põdõr mõskõ põrmandut, hopõn pühke huulitsat,
 harak aiõ haku ahju, varõs küdsi vatsku,
 susi surbõ terri, karo tampõ kamma,
 hiir korjas hernit, rott kiit ruuga,
 rott kiit ruuga, lää vett tuuma,
 kästi oinal vett tuvva´
 oinas laisk õs lää´,
 oinas ütél: mää, mää,
 küll ma hummõn lää, lää,
 orrav jagi ollut, lehm jorot laulu,
 kurg mänge viiolit,
 jänes tandsõ tangot,
 rebäsel oll ristjatse,
 kana käve kaejatsil.

Laul „Laanõtsirk.“Iistütleja **Heimari Maarja**, killõ **Saarõ Karin**.

LISA III

SETO KIIL' NI KULTUUR
Ainõkava Setomaa põhikuulõ jaost
I KOOLIASTMÕLÕ

Ainõkava koostaja:
Mikitämäe kooli oppaja Vello Jüriöö

ALOSTUSÕST

Aoluulinõ Setomaa om hummogulõuna Eesti veerekene vasta Vinnemaad. Ta om tükükene parhillatsõst Põlva, Võro maakunnast ni Petseri rajoonist. S'jooh paigah om pall'ogi tõistmuudu ku muijal Eestih. Rohkõba om alalõ hoitunu uma keeletarvidus, kumbõ ja kultuur. Alalõ om hoitunu õigõusu kerigo kumbõ'. Seto kiil' um s'joo rahva uma ja vana kiil', timä kynõlõjite arv jääss' kõikg aig vähäbäst.

Oppõainõ *Seto kiil' ja kultuur* ni timä opmine and lat'silõ tiidmisi seto keelest ja mi umast paigapäälidsest seto kultuurist, nä saava'rohkõba teedä' umast kodokotsõst, aoluust, inemistest ja siihkandih olnu' as'jost. Suurõnõs avvustus seto kultuuriperändüse vasta. Naadas rohkõba märgotama tuust, miä saa edesi ja määnest muudu saamõ' umma perändüst alalõ hoita' ummi lat'si jaost. Kõgõ' tähtsáb om iks seto keele selgestopmine: kullõmine, kõnõlõmine, lugõminõ ja kir'otaminõ.

Ainõ' om jaedu kolmõ ossa, latsõ' omma' jo eri vannusõh ja näide tiidmise' ni arvosaamine olõ-õi' üttemuudu. Alostadas *Setokiildse kõnõoppusõga* (70 tunni), edesi tulõ *Setokiilne kodolugu* (70 tunni) ja sys lätt edesi *Seto kiil ni kultuur* (70 tunni).

Setokiilne kõnõoppus oppas lat'si kynõlõma ja lugõma seto keeleh; pääle opmist piäsi latsõ' setokiildsest jutust arvo saama, umma esivanõmbide kiil't avvustama ja lühkokõsi setokiil'dsit jutta lukõ' mõistma. *Setokiil'ne kodolugu* praavidas seto keele mõistmist, tege latsõ' tutvast kodokotsõ loodusõ, aoluu ni piirkonnah olõvide kaemist väärt as'joga, ummi inemiste ja kombidõga.

Seto kiil' ja kultuur köüt' umavaihõl kokko väega eräsugudsõ' tegemise' ja märgotamise', juttu om müüdälänn'üst, parhilladsõst elost ni tuust, miä või vai piäss'i tulõma. Alostusõst uuritas seto kiilt, seto keele esimuudu juuni, tä aoluku ni uur'jit; sis tulõ rahvalooming: rõiva', ehte', huunõ' ja näide umaperä, tsässona', käsitüü, söögi'; seto leelo, tuntu' lauluimä', muinasjutu', vana' kumbõ', tähtpäävä', kerigo ni usuas'a'; setokiil'ne kirändüs: aolehe', kooliraamadu', jutu', näütemängo', kallendri', op'jitõ kirodadu luu', teedä' kirämeeste pala' ja Setomaa heränemise aig.

Ainõkava alusõst om võõdu' Eesti Vabariigi Haridusministeeriumi kinnidedü riikliku' õppõkava' ja Võru Instituudi puult tettü *Võro keele ja kultuuri* ainõkava. Suur teno näile!

Koostaja: Vello Jüriöö

SETOKIILNE KÕNÕOPPUS

I koolijago

3. klass – kõnõlõma opmine - 35 tunni

4. klass - lugõma opmine - 35 tunni

1.1. Oppusõ tähtsüs

Ta oppusõ tähtsüsest om, õt koolilat's :

- pidä luku seto keelest ni taht seto keeleh kõnõlda;
- mõist inäb- vähäb õigõhõ seto keeleh sõnno väll'ä üldä';
- saa arvo setokiildsest kõnõlõmisõst;
- mõist vastada setokiildside küsümistõ pääle;
- mõist lukõ' seto kirjä;
- mõist lühkolt kõnõlda seto keeleh kätteantu teemadõ perrä.

1.2. Opitegevüse'

Tahetas, õt koolilatsõ' piäsi luku' umast keelest, mõistasi kõnõlda tõistõga umah imäkeeleh.

Kullõmine. Setokiil'dse jutu (oppaja, hüä keeletun'ja kodokandist, vanavanõbide vai vanõbide, lindi pääle võõdu' setokiildse jutu) kullõminõ, taast arvosaamine. Tõisi lat'si kõnnõ vai ettelugõmise kullõmine ni arvosaamine.

Oppaja vai vedosniku setokiil'dside juhtnүүrõ kullõmine ja nääde perrä kullõmisülesan'dide täütmine. Setokiil'dside laula, luulõtuusi, muinasjuttõ vai luhkokõstõ juttõ kullõminõ.

Kynõlõmine. Oppaja vai vedosniku küsümiste pääle lühkolt vastamine kõneteemadõ perrä. Küsümiste tegemine ja küsüminõ. Etteloedu teksti kõrdamine. Katõkõnnidõ, rollimängõ, lühkokõstõ näütõmängõ ettemängmine.

Teretämine ja hüvästejätmine, tehnamine ja pallõmine, andistpallõmine. Anmine ja vastavõtmine. Tii vai elokotusõ küsümine ni juhatus. Kelläao küsümine ja vastaütlemine. Ostmine ja müümine, vaihtamine. Läbikäümine loodusõga: tehnamine ja pallõmine.

Lugõminõ. Setokiildse kirotusõ hin'dä ette ja helüga lugõminõ. Setokiil'dse luulõtusõ ilosahe ettekanmine. Katõkõnõdõ, lühkokõstõ näütemänga lugõmine mitmõkõstõ. Lugõminõ lindi pääle. Kirotõdu tüüoppuusi lugõminõ ni noist arvosaamine (oppaja või audada).

Kiroadamine. Lünkteksti täütmine, setokiil'dside sõnno ja lühkidõ lausidõ kirotamine. Setokiil'dside har'otuistõ täütmine. Ristsõnno lahendamine. Pildele seletüsest sõnno ja lausidõ manopanmine. Lihtside lauside tegemine (keelemõistja või audada). Lühkeste etteütluusi vai lühkokõstõ jutta tegemine. Tiidüspirätside teemaside perrä eestikiil'silõ sõnolõ

setokiil' dside mano panmine ni vastapide. Lihtsidõ lausidõ tegemine ja ümrepanmine seto vai eesti kiil' de (oppaja või audada).

Muu' tegevüse'. Õgasugudsidõ mänga mängmine, koh' om vaja seto keel' eh kõnõlda, lihtsäbide rahvalaula laulmine, setokiil' dsidõ laulu- ja ringmänga tegemine. Ettevalmistusõ' setokiil' dsest esinemisõst umah koolih, vallah vai maakunna keele-, luulõ- , laulupääväl.

1.3. Opmise jüvä

Helüga väll' äütlemine. Helü ni täht. Seto keele helüsidõ õigõ välläütlemine. Kakkõhelü ütlemine, helüside pehmendämine, korgõ õ välläütlemine.

Keeletiidmise'. Helü ni täht. Seto keele helü' , kirodamine seto keeleh (kakkõhelü, pehmendämine, korgõ õ). Ainsus ja mitmus. Asõsõna'. Kõsõsõna. Tagaeitus. Tegosõna' (parhilla ja jo olnu').

Teksti'. Setokiil' dse rahvalaulõ teksti' (latsi laulu', hällülaulu', jupikõsi "Pekost", teedä' lauluimäde tekste). Seto muinasjutu', perimüse'. Vanasõna', mõistatusõ', nal' aluu'.

Luulõtusõ', lühko' jutukõsõ', katõkõnnõ', lühko' näütemängo'. Lat'si hindä kirotõdu setokiil' dse kirätükü'.

Kõnõlõmisest ni lugõmisõst.

MA' ESI' JA MINO PEREH. Nimi, vannus (igä) , vällänägemine, elokotus, tegemidse'. Mino pere ja suguladsõ'. Vanavanõba'. Vanõba'. Pere kumbõ'. Ütidse' tegemise'.

KODOKOTUS. Liina- vai maakodo, uma elämine vai kortinah. Kodotalo huunõ' va tarõ' (ku tego om kortinaga). Loodus tarõ ümbre : mõts, põllu'. Kodo – ja mõtseläjä', t' sirgu'. Kodokülä vai – liin. Kodovald.

UMA KLASS JA UMA KUUL'. Oppõainõ', koolias'a', sõbra' ni tutva'. Klassitarõ. Koolimaja, oppaja', vaba aig.

ELOTSÕÕR . Ilm. Päiv ni kuu. Päiv ni üü. Kelläao', kuupäävä', nädälipäävä', kuu', aastaaõ'.

RAHVAKALLENDRI JA KERIGOPÜHÄ'. Kuna peedäs, mink jaost peedäs, tähtsäbä' vanaaolidsõ' kombõ pidämise man, parhilladsõ' tegemise'.

1.4. Opmisõ tulõmusõ'

Koolilat's:

- tege vaihõd seto helüsil kõnõh ni kiräh, mõist näid kirodada;
- myist õigõhe vällä ül'dä' setokiildsid helüsid;
- saa arvo setokiildsist käsest ni tüüjuhiss'ist;
- saa arvo opit sõnno piireh setokiildsest kõnnõst;
- mõist lukõ' lihtsäbät setokiil'dst kirja;
- mõist vastada lihtsile setukiil'dsilõ küsümistele ni esi' küsüdä;
- mõist ummi märgotuisi edesi anda seto keeleh;
- mõist pääst mynd setokiil'dst luulõtuist vai rahvalaulu (või ka laulda');
- tiid pääst mõnd seto muinasjuttu vai paigapäälisest perimüst ni mõist tõisilõgi kõnõlda;
- mõist seto keeleh kirodada lühkut jutukõst.

SOOVITUSLIK KIRÄNDÜS OPPAJALÕ

- Contra, Ruitlane, O., Merca, Rahman, J., Kauksi, Ü., Ojar, E., Ojar, T. 2007. *Kuldmuna*. Tartu: Bookmill.
- Hagu, P., Suhonen, S (Koost). 1995. *Peko*. Kuopio.
- Hagu, P. (Koost, toim). 2004. *Leeloantoloogia I*. Tartu: Bookmill.
- Hagu, P. (Koost, toim). 2012. *Leeloantoloogia II*. Tartu: Bookmill.
- Jüriöö, V. (Koost). 2009. *Seto lugõmik*. Setomaa Valdade Liit.
- Jüriöö, V. (Koost). 2012. *Koolielost ja pall'ost muustki*. Tartu: Bookmill.
- Kalkun, A. 1997. *Handsäkit jutukõisi Võro- ja Setomaalt*. Võru: Täht.
- Kalkun, A. 2001. *Suurõ Setomaa vaiko jutu*. Võru: Täht.
- Kangro, U. 1998. *Värviline setu pits*. Tallinn: Tallinna raamatutrükikoda.
- Kodotulõ' . Seto lugõmik II osa*. 1924. Tartu: Postimehe trükk.
- Kunst, T., Vananurm, I. (Koost). 2007. *Seto kodo*. Võru: Täht.
- Külvik, H. (Koost). 2013. *Setomaa*. Kroonpress.
- Lahe, A. (Koost). 2004. *Uma sulõga umah keeleh*. Võru: Täht.
- Piho, M. 2000. *Punane ja valge*. Tallinn: Multiprint.
- Piho, M. 2001. *Setu ehted*. Tartu: Greif.
- Raudoja, A., Mäkeläinen, T. (Koost). 2011. *Setomaa tsässonad*. Greif.
- Reissar, L. 1996. *Setumaa läbi sajandite. Petserimaa*. Kupar.
- Riitsaar, R. (Toim). 2000. *Setomaa iidne kultuur ja ürgne loodus*. Võru: Täht.
- Sarv, A. (Koost). 2001. *Kelläga kahr*. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.
- Seto lugõmik I osa*. 1922. Tartu: Trükikoda Ed. Bergmann.
- Setomaa*. 1995. Tallinn: Tallinna raamatutrükikoda.
- Sillaots, L. 2011. *Leelo üle Obinita*. Võru: Täht.

- Sillaots, L. (Koost). Vananurm, I. (Toim). 2003. *Kumo kaldu kuldakaivo. Hilana Taarka 1856-1933*. Obinita Seto Muuseumitarõ.
- Siruli, S. (Koost). 1999. *Seto kodu lugu*. Tõravere Kirjastus.
- Sõrmus, L. 2005. *Kadajanõ*. Greif.
- Toomsalu, Ü. 1995. *Setu verbi grammatika ja sõnastikud*. Tallinn: Perioodika.
- Vananurm, I. (Koost, toim). 2002. *Mu Setomaa*. Võru: Täht.
- Väike murdesõnastik I*. 1982. Tallinn: Valgus.
- Väike murdesõnastik II*. 1989. Tallinn: Valgus.
- Õim, S. 2012. *Loomariik setu rahvalauludes. Eläjäriik seto rahvalauluh*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

SISO

ALOSTUSÕS.....

ABIS OPPAJALÕ.....

LISA I. RISTSÕNNO SETO AABITSALEHTI MANO.....

LISA II. LAULÕ AABITSAOPPUSÕ MANO.....

LISA III. SETO KIIL` NI KULTUUR. AINÕKAVA I KOOLIASTMÕLÕ...

SOOVITUSLIK KIRÄNDÜS

.....

